

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

[UNIVERSITÉ]

ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԹԵՐԹ

Բնութիւնը միշտ ֆանդոյ՝
Գիտութիւնը վերաշինող .
Այս վերջինիս դիմելու է,
Առաջինիս տիրելու համար :

ԱՌԱՋԻՆ ՇՐՋԱՆ

1900

—

ԱՊՐԻԼ

—

ԹԻԻ 4

ԽՐԲԱԳԻՐՆԵՐ

Մ. ՊԱՂՏԱՍԱՐԵԱՆ | ՅՈՎՀ. ՇԱԽԱՐՇ

ՓԱՐԻՋ

Directeurs : MISSAK BAGHDASSARIAN § HOVHANNÈS CHAVARCH

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Նկատողութիւններ (Ա) 161

Զեւաչըրու (Միսաք Պաղտասարեան) — Սկսելէ Առաջ — 166

— Պատմական (Տիեզերքի Ծագումը 166
 (Կեանքի Երեւումը 171

Խոնորու ևները — II Պատմական — (Գ. Մեծատուրեան) . . 173

Մտերմական Զրոյցներ — բ) Դպրութիւններու Ֆաքիւլթէն —
 (Շարլ Պօլիէօ) . . . 179

Գրական Էջեր (Միսաք Պաղտասարեան) 186

— Զօլա 188

Գիտական Նորութիւններ — Թոքախտի Դարմանը — (Նշան) 191

Կեանքը (Հրուշան) 198

Գրախօսական (Արամ) (Հաւաքածոյ Հայոց Ժողլ. Երգերի 199
 (Շաւիղ 204

Կես Բարեկաւր — Աւանդալէպ — (Յի-Շէ-Սա) 205

Մտն և Ծարագ Թերթերը իրենց ճամբու ծախք զըրկելու կ'սպասէի՞ն արդեօք որ փոխանակել հաճէին : Մեր մէջ գոյութիւն ունեցող սովորութեան համեմատ մեր ամօթերթին բոլոր համարները զրկած ենք իրենց բայց փոխադարձը չենք ստացած . այս թիւէն յետոյ Հարևայաբանի իրենց առաքուիք պիտի դադրի :

ՎՐԻՊԱԿ (քիւ 3)

Էջ 114 . տող 18, դաշտին — տաշտին : էջ 126 . տող 12 , հաստաուն — հաստաուն : էջ 128 . տող 10, ամփաթթու — ամխաթթու . տող 8 (վարէն), կարբուրութիւնը — կարբուրութիւնը : էջ 132 . տող 23, յասկանիչ — յատկանիչ : էջ 134 տող 6, անրաթեչտութեան — անհրաթեչտութեան : էջ 142 , տող 4 (վարէն), (Kofou) — (Koufou) .

ՅՐԱՆՍԵՐԷՆԻ ԴԱՍ առնել փոխաքոզները կրնան դիմել մեր միջոցով մեր թերթի Արտօնատէրին (Gérant) :

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԳՐԵՑ Ա

ՄԵՐ ներկայ շփոթ կեանքին մէջ, նկատողութեան կէտերը խնթ սունկի պէս՝ օրէ օր կ'աճին ու կ'աճին. ոչ միայն մօտէն այլեւ հեռուէն դիտողներն իսկ կսկիծ կ'զգան տեսնելով մեր քայլամուրր վիճակին այնքան արուեստական կնճռոտութիւնները:

Անոնք որ փորձ ըրած են կամ յօժար երեւցած են աւելի հասուն կերպով նայիլ իրերու զրութեան վրայ, ժողովրդին մտաւոր վերածնութեան աւելի նուիրուիլ, իրականութեան մէջ վարակուած են ընդհանուր իրարամբաստանութեան ախտէն, մոլորած են բուն իրենց նպատակէն եւ ինկած են այն քառասյին մթնոլորտին մէջ ուրկէ դժբախտաբար ոչ ոք կը խուսափի:

Արդի հեւիհեւ եւ քրտնաթոր կեանքին մէջ՝ ուր կիրքերը այնքան վառվռած են, ուր մեր գրողները իսկ կորսնցուցած են իրենք իրենց վրայ իշխելու անհատական առաքինութիւնն ու կորովը, ի հարկէ դժուար է լուրջ քարոզ կարգալ, մանաւանդ որ փոխանցական Ֆազ մըն է կ'անցնենք եւ ամէն փոխանցում ճիգ մը, անստուգութիւն մը եւ անձկութիւն մը կ'ենթադրէ:

Բայց պատճառ մը չէ որ տեսածնիս ու լսածնիս ըսենք ու գրենք: Մարդ, ինչքան ալ իրերու բռնութեան գոհն ըլլայ, քիչ շատ ինքնազատութիւն պէտք է ունենայ եթէ աչքբխուի տարր մը չէ: Միայն մէկ բան կայ, այդ ինքնազատութիւնը ըլլալու է գիտակից, սառնասիրտ եւ անկեղծ չեչտով մը. մատնանիչ ընել ընկերութեան մը բարոյական եւ մտաւորական վարակ կողմերը, ստեղծել հասարակութեան մը մէջ այն հնարաւոր երջանիկ վիճակը որուն մէջ անհատը կը գտնէ իր բարօրութեան համար կազմած իտէալին ամենամօտ պայմանները: Կաղափարի մարդը — որ իւտօպիի չի զարնէր խելքը — պէտք է հետեւի կեանքին եւ այդ կեանքին տեսակ մը կողմնացոյցը պիտի ըլլայ:

Մեր մէջ այդ սարսուռով եւ այդ բարեխառնութեան տէր մարդիկ չեկան, մեր դժբախտութիւնն է. իսկ եղածները այնքան սփոփիչ յոյս մը չեն տար որովհետեւ իրենց հայրերու զաւակներն են եւ գուցէ... քիչ մըն ալ աւելի:

Աչքի առջեւ ունինք մեր արտասահմանի լրագրութիւնը. որ աւելի գաղափար կազմել կուտայ մեր նկարագրի մասին, որովհետեւ վերապահումի կապերէն ազատ է: Վերջի երկու տարուան մէջ ետեւէ ետեւ լուսաշխարհ եկան — ուր որ երկու հայ կար — կարգ մը թերթեր՝ որոնք ծնած օրերնին օգտակար ըլլալու մեծ մեծ ծրագիրներ յղացան: Շատեր մեր այդ լրագրամոլութիւնը — ոչ ընթերցամոլութիւնը — կը զատապարտեն որ երբէք համեմատականի չէ պահանջներու հետ. մանաւանդ որ զանազանութիւնը շատ քիչ է իրարմէ: Այդ քննազատութեան մէջ ինչքան ալ իրաւացի կէտեր կենան, պէտք է նկատել որ այդ ձգտումը մեր բնորոշ գծերէ մէկն է, գէշ կամ աղէկ, որ ուղղակի արդիւնք է մեր գիտնալու, սորվելու կամ լուսաւորութեան բուռն խիզախութեան. գիշերային թիթեռնի պէս ենք, ճրագին կը վազենք. երկրորդ շատ ցիրուցան ըլլալնիս է: Ընդունելով մեր հոգեբանական գործուածքը, արդիւնք միջաւայրի եւ

ցեղային յատկանիշներու՝ որոնք ժամանակի պէտք ունին իրական բնաշրջումի ճամբուն մէջ մտնելու համար. նայինք թէ ներկայ պարագային որքան օգտակար կրնայ ըլլալ մեր թոռացիկ եւ հարեւանցի լրագրութիւնը :

Հէն եւ նոր աշխարհի հայ մամուլը ամէն առաւելութիւններ ունի ծառայելու համար իր ժողովրդի դաստիարակութեան. բայց երբ կը բանաս այդ թերթերը կը տեսնես որ պատերազմի դաշտ են, հոն վեցթեւեան սերոբէներու պէս թեւառած են մեր բացասական կողմերը, ամէնքն բոցեղէն սրով դիտուած՝ փոխանակ այդ թանկագին սիւնակները եւ ժամանակը օգտակար գիտելիքներով լեցնելու եւ ատով հասարակութեան տգիտութեան բեռը թեթեւցնելու՝ անպէտ եւ վնասաբեր վէճերով եւ աղիւլիքի քննադատութիւններով մտքի սրբութիւնը կը բռնաբարեն : Եթէ հասարակութիւն մը իր փողը կուտայ թերթի մը անկէ բան մը քաղելու համար է : Չեղաւ տակաւին անկախ եւ անվրդով թերթ մը՝ որ մեր մտքի պահանջները հետաքրքրէր :

Դժբախտաբար արտասահմանի հայ մամուլը կարգալով սրտերնիս եղ չի կապեր. ինք որ պէտք էր դպրոցի դեր կատարէր մեր ամբոխին մէջ, աւելի կը մղէ զայն սուր բնագոյներու եւ մաղձոտութեան : Հաղիւ երբեմն կը նշմարես ջրագոյն գիտական լուրջ յօդուածի մը եւ ազատամտական թարգմանութեան մը, որոնք կամ կը խեղդուին միւս փուշերուն մէջ կամ կղերականներէն կը բանադրուին : Տեսակ մը ցաւագար, ջլախտաւոր մարդիկ եղած ենք :

Ինչո՞ւ չարչարել ժամանակը այդօրինակ հայկական — ոչ բիւզանդական — զէվզէկութիւններով. լաւ էր որ մեր լրագրութիւնը, իր համեստութեան մէջ, թոթուէր հինսովոր կռուածեք, զգզումի եղանակը եւ խնայէր գալող սերունդին բարոյական այլասերումը, որ ապագային էջը գարիէն կամ հաւը հաւկիթէն պիտի չի կրնայ զատել :

Եթէ չունինք գրելու պաշար, կը վխտան օտար հիւանալի հանդէսներ : Անոնց մէջէն ընտրովի քաղելու է յառաջ-

դիմուժեան էն նպատակայարմար ամէն կարգի սննդարար յօդուածները եւ թարգմանաբար նետել հասարակութեան առջեւ . մեր խոնարհամտութիւնը թող ըլլայ օտարներէն փոխ առնել ինչ բանի որ կարօտ ենք : Չէ՞ որ մենք անդրաշխարհային գրականութենէ մը զատ, այս կեանքին վերաբերեալ դեռ ոչինչ ունինք որ կարող ըլլար առաջնորդել մեզ . մենք կարծես ճանդէի առաջնորդին խօսքին կը հետեւինք « նայիլ ու անցնիլ » : Հիանալի կ'ըլլար եթէ յաջող թարգմանութիւններու մեծ տեղ մը տայինք մեր թերթերուն մէջ առանց, ի հարկէ, մտքերու ինքնուրոյն բողբոջումները թողմեցնելու :

Ամէն ազգ իր ուղեղը պարարտացնելու համար, իրմէ բարձր ազգի մը արեւը փոխ առած է . նախ թարգմանաբար, յետոյ նմանողաբար ապա կուգայ հեղինակութիւն : Մենք զուրկ մնացած ենք ազգերու հրաշակերտները կազմող փառքերէն . մեզմէ առջինները թարգմաներ են փողոցի վէպերու կոյտեր, որոնք մարդիկներուն կը սորվեցընեն էնդրիկներ, կը բորբոքեն տգէտ ամբօխին երախայական երեւակայութիւնը եւ կը քնացնեն զայն որպէս զի անուշ կամ ահարկու երազներ տեսնէ : Անանկ վէպեր էին՝ որոնք գոնէ ընկերային հոգեբանութեան ուսումնասիրութիւններ չէին, այլ հէքեաթներ . իսկ զասական գրաբար թարգմանութիւնները՝ անհամեմատ կորովութեւ կենսունակութիւն պիտի տային մեր ներկայ սերունդին եթէ գրաբարի խրթին խաղեր չըլլային անոնք . կը մեղքնանք այդ տքնութիւններով ասեղնագործուած աշխատութիւնները՝ որոնք նորէն թարգմանուելու պէտքը ունին . եւ կ'անցնինք անոնց քովէն անտարբեր սոսկումով մը ինչպէս մունջ սփինքսին առջեւէն :

Յետոյ, եթէ բան մ'ընենք, համեստութիւն ունենանք տանիքներու վրայէն ականջ չի խլցնել, ոչ ալ ստրկացնել կամ բթացնել անհատին միտքը վաղահաս եւ չտես շլացումներով . մեր հում « ես » ը քիչ մը սան-

ճահարենք : Յաւալի է որ դեռ չենք հասած այն պարզ ու վճիտ բարձրութեան ուր ազնիւ եւ հանրօգուտ գործ մը ըրած ըլլալնու համար ովաննաներու չպէտք է սպասենք : Հասարակութեան մը ծառայողը հասած կամ գոնէ մօտեցած ըլլալու է այն վիճակին զոր կարելի է անուանել գիտական համեսութիւն :

Եթէ ունենանք ամէն հայ գաղթականութեան մէջ գոնէ մէկ լրագիր որ կատարէ անկողմնակալ եւ անշահախնդիր քաղաքակրթողի դերը, առանց ճամարտակութեան՝ եւ աշխատի հայ ժողովրդին արիւնը մաքրել, տալով անոր ոչ շարլատան դեղեր, խլելով անկէ մեր զառամ ու անպիտան բնազդները ու... չարիքուն եւ տայ հայ ժողովրդին աւելի բարձր եւ լայն հայեցակէտ մը. մեր ժողովուրդը այն ատեն, կարելի է ըսել, կը մոռնէ նոր եւ փրկաւէտ ֆազի մը մէջ :

Ապագայ սերնդին սիրուն համար, մէկդի ձգելով սնամէջ իրարանցումը, կրքերու գրականութիւնը, մեր ժողովուրդը բարոյապէս բարձրացնելու, անոր մէջ երեւան եկած թաքուն անկանոնութիւնները անդամահատելու, սրբագրելու ջանադիր ըլլանք : Ամէնքնիս գիտենք թէ հայ տարրին մէջէն ինչ նողկալիութիւններ դուրս ժայթքեցին վերջի տարիներս, խաչագողութիւն, խարեքայութիւն, վերջապէս եօթը մահացու մեղքերը հայութեան վրայ իրենց էն վառ արտայայտութիւնը ունեցան աշխարհի ամէն կողմը :

Հաւատացէք որ ապագան երախտագէտ պիտի մնայ անոնց որոնք այժմէն կը սպառազինուին մեր մտամոլոր ժողովրդին տալու առողջ եւ դրական գիտելիքներ, իրենց միակ նշատակակէտ ունենալով իրենց ժողովրդին արդիւնաւոր ծառայութիւն մատուցանել, հեռու ամէն անձնական խժրժումներէ եւ յետին միտքերէ :

Ատանկներուն միշտ կ'ըսեն կեանքերնիդ դալար :

Ձ Ե Ի Ա Շ Ի Զ Ո Ի Մ

[TRANSFORMISME]

Ուսումնասիրեց
ՄԻՍՍ.Ք ՊԱՂՏԱՍԱՐԵԱՆ

ՍԿՍԵԼԷ ԱՌԱԶ. — Ձեռաչրջու՛մի (ըստ ոմանց բնաչրջում) վրայ պատրաստած մեր ուսումնասիրութիւնը, զոր Հաւնադասրանի մէկ քանի թիւերուն մէջ յաջորդաբար պիտի հրատարակենք, գիտութեան մինչեւ այսօր գտած եւ դաւանած կարգ մը ճշմարտութիւններու շղթայաւոր պատկերացում մը պիտի լինի միմիայն : Մեր նպատակը չէ ընաւ, սոյն ուսումնասիրութեամբ, քարոզ կարգալ Հաւնադասրանի ընթերցողներուն որ այնտեղ յայտնուած, մէջ բերուած տեսութիւնները, կարծիքները, մեկնաբանութիւնները եւն. առանց որ եւ է անձնական խորհրդածութեան, անձայն եւ անչլուկ ընդունին : Երբէ՛ք. ընթերցողը կրնայ զանոնք ընդունիլ կամ ո՛չ, այդ իր գիտնալիք բանն է : Մենք նպատակակէտ ունիք լոկ, այդ ուսումնասիրութեամբ առիթ տալ՝ Ձեռաչրջումի այնքան տեղային շարժում առաջ բերող հարցին վրայ որոճալու՝ զայն մեր կրցածին չափ հակիրճ ոճով մը եւ ամփոփօրէն ներկայացնելով :

Մեր սեպհական կարծիքը մեզ կը վերապահենք այդ վարդապետութեան մէջ, առանց զայն յայտնելու. որովհետեւ որ եւ է կ'ըրպով չենք կամենար մեր վրայ հրաւիրելու դեր ու դէմ դաւանանքներու նպաստաւոր կամ աննպաստ քնահատումները : Այս տողերը գրել կարեւոր համարեցինք, նկատելով մեր մէջ գոյութիւն ունեցող այն յոռի սովորութիւնք որ մեղադրանքներու տարափ մը կը տեղացնէ գիտութեան ազատ տեսութիւններով խօսող անհատներու վրայ. առանց մտածելու թէ գիտութեան սեղանին առջեւ ամեն դաւանանքներ վայրկեան մը կողովը կը նետուին, ինչպէս խորանին առջեւ երկիւղածութիւն եւ ջերմեռանդ հաւատք՝ բուրվաոր :

Ա.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Տիեզերի ծագումը. — Տիեզերքի ծագումը խիստ գեղեցիկ

կերպով պիտի բացատրէր մարդուն յառաջացումին եւ երկու մին ճշմարիտ սկզբնապատճառը՝ եթէ զայդ կարելի լինէր լաւապէս լուսաբանել : Հին գիտնականները, տիեզերքի ծագումը բացատրած են դիցաբանական աշխարհի մէջէն . ու իրենց տեսութիւններու սկիզբը կը մնայ անթափանցելի խանձարուրի մը մէջ կծկուած : Նշմարած են իրողութիւններ սակայն, որ մեզ ժամանակակից գիտնականներու վարդապետութիւններու հետ նմանութիւններ ցոյց կուտան . պայմանաւ, միշտ, որ անոնք մերկացուին իրենց բաբելոնական նախնական եւ այլակերպ պատմուճանէն :

Թալէս (Փիւնիկեան ցեղէ) տիեզերքի ծագումին վրայ խօսած է Գրիստոսէ վեց դար առաջ, ու իր կարծիքները շատ մը իմաստասէրներէ վիճաբանուած են : Տիեզերքի նախնական տարրը, իրերու հիմն ու վախճանը, իր կարծիքով, ջուրն է . ջուրը՝ թերեւս իր զանազան վիճակներու մէջ, ինչպէս խտացած նոյնպէս անօրացած : Արիտոտո՝ Թալէսի տեսութիւններուն երկրորդական կարեւորութիւն կուտայ, քննութեան առջեւ բաւական տոկուն չհամարելով :

Շատ մը ժամանակակից գիտնականներու կարծիքին նայելով՝ Թալէսի տեսութիւնները հիմնուած են ծովային բրածոներու (fossiles), ջրային կենդանիներու կազմալուծումին եւ լեռներու կամ խուզարկութեան վայրերու մէջ գտնուած խեփորներու (coquilles) զննումներուն վրայ : Քսէնոֆան այդ բանը հաստատող պատմական իբր վաւերական աղբիւր կը նկատուի, որ երկրաբանական (paléontologique) խուզարկութիւններ կատարած է, իր կարգին : Այս Յոնիացի գիտնականը գտած է, իրօք, Սիրակուսայի (Syracuse) եւ ուրիշ վայրերու մէջ, ժայռերու եւ կրացած մարմիններու ծոցը՝ ձուկի եւ այլ ջրային անասուններու դրոշմներ եւ կմախքներ : Իրեն համար ասոնք համոզիչ ապացոյցներ էին թէ ամեն բան ջուրէն դուրս ելած է : Մարգիկ, կ'ըսէ, որ առաջացան արեգակի ազդեցութեան տակ եւ ապրեցան երկրի վրայ, միշտ երկրաբանական ջրհեղեղներէ ոչնչացան . ու երկիրը որ ջուրէն ելած էր անոր մէջ լուծուեցաւ : Իր գտած բրածոները՝ այդպէս լուծուած երկրին կաւին մէջ

Թաղուած, — կաւ մը՝ որ յետոյ չորացած ու կարծրացած էր — նստապէս ապրող եւ ոչնչացող կենդանիներու մնացորդներն էին: Այնպէս որ Զ. դարու մէջ, Յոնիացի գիտնականներու շահագրգռումովը, Թալէսի կարծիքը Տիեզերքի ծագումին վրայ՝ արդէն հաւատքի կարգը անցած էր:

Բարելոնական կրօնքի պաւանանքին հիմն էր՝ խոնարարեան մէջ ինքնասերումը (génération spontanée). բան մը՝ որ յոյն իմաստասէրներու, մասնաւորապէս Արիստոտի վարդապետութիւնն էր:

Թալէսի գիտական խուզարկումներու վրայ ժողովրդական խիստ զուարճալի աւանդութիւն մը կայ: — Մինչ Թալէս իր աչքերը դէպի երկինք սեւեռած, երկնային մարմիններու շարժումները կը գիտէր, այնքան յափշտակուած էր որ իր ոտքին առջեւ եկող ոչ մէկ բանի ուշադրութիւն կը դարձնէր, ու այնպէս կը պատահի որ ջրհոր մը կ'իջնայ —:

Այս պատմութիւնը անշուշտ շինուած է չարածճի անձէ մը որ օր մը Թալէսը ջրհորի մը մէջ տեսած էր. ռամիկին կարելի չէր ուրիշ կերպով բացատրել Թալէսի ջրհորին մէջ գտնուելը, ուր իջած էր իր աստղաբաշխական հեռագիտումները կատարելու: Ջրհորի մը խորէն աստղերը աւելի լաւ գիտելու գիւտը ցոյց կուտայ հին գիտնականներու հեռագիտակին վրայ ունեցած տգիտութիւնը: Արիստոտ ալ ծակերէ եւ խորունկ փոսերէ աստղերը գիտելու սովորութեան վրայ կը խօսի:

Յոյներու տիեզերագործութեան ամենահին պատմութեան մէջ, Եսիոտ [Hésiode] աշխարհի ծագած պահուն քառուային վիճակ մը կ'ենթադրէ: Չկայ աստուածութիւն մը որ նկատուի բոլոր իրերու յաւիտենական պատճառը, կ'ըսէ, եւ որ ունենայ բնութեան վրայ անպայման հեղինակութիւն մը, իշխանութիւն մը: Դաւանելով թէ աստուածներ կան, կ'ընդունի տիեզերքի նիւթին եւ ոյժին անոնցմէ առաջ գոյութիւն ունենալը, յաւիտենական քառսի մը ձեւին տակ՝ յանձնուած անողոք ճակատագրին: Այս քառսին մէջ ձուլուած էին երկինքն ու երկիրը. երբ ասոնք բաժնուեցան, իրենցմէ ծնունդ առին ինչպէս ամին

բաներ՝ նոյնպէս աստուածները: Աստուած մը գոյութիւն ստացած է ինչպէս մի մարդ, մի ծառ կամ մի կենդանի: Ու այս դաւանանքը հիներու մէջ այնքան ընդհանրացած էր որ Փէնտաոն իսկ իր Նէմէականներու մէջ զայդ երգած է. — Ամեն ինչ միեւնոյն մօր, երկրին զաւակներն են:

Ինչպէս շատ հիները՝ թէ քառսը միայն անսահման ժամանակ մը գոյութիւն ունեցած է աղջամղջային վիճակի մը մէջ — նոյնպէս Յոնիացի բնագէտները կ'ընդունէին տիեզերքի եւ ամեն բանի յաւիտենական պատճառ այն զանազան տարրերը (ջուր, օդ, կրակ) որոնցմէ ամեն ինչ կը ծագի եւ որոնց կը վերադառնայ ամեն բան: Բնապաշտ փիլիսոփաներու նայելով առաջին նիւթը (matière) քառսէն, անդունդէն դուրս կուգայ. քառս մը, ուր կը ծածանին առաջ գալիք բոլոր բաներու սերմերը, որ արդէն երկնքի եւ երկրի ծագումի ատեն գոյութիւն ունէին: Ու ամեն բան իրարու հետ խառնուած ամբողջութիւն մը միայն կը կազմէր: Օդն ու եթերը (ether) բաժնուեցան ամենէ առաջ իրենց պարունակած բաներէն, ինչպէս երկինքը, եւ պարփակեցին զանոնք: Այն ատեն միայն թանձրը՝ նօսրէն, տաքը՝ պաղէն, լոյսը՝ մութէն, խոնաւը՝ չորէն զատուեցան: Նօսրը եւ տաքը, չորը եւ լոյսը բարձրացան դէպի եթեր: Օդային ամպերը ջուրէն, ցամաքը ջուրէն եւ քարերը երկրէն բաժնուած էին իրենց կարգին, ու բոլոր այս խտացումները առաջ եկած էին ցուրտին ազդեցութեան տակ:

Երկիր եւ երկինք սկիզբ մ'ունին. քանի որ սկիզբ մը ունին՝ ունին նաեւ վախճան մը. միայն նիւթը յաւիտենական է: Նիւթ մը որ անկենդան չէ. քանի որ ամենահին դարերու մէջ իսկ աշխարհը կենդանի բան մը նկատուած է, կ'ըսէ Զիլլէն:

Արաբական աւանդութիւն մը հազարական թուականներուն կը բողբոջէ Թալէսի դէմ, որ առաջինն եղաւ « միշտ օրհնեալ Ալլահին » մեղանչող, չընդունելով զայն իբր արարիչ ամենայնի: Մուհամմէտ իսկ կը խօսի իր « Քիթապ էլ Ֆէհրէսթ » ի մէջ, ու Թալէս անաստուած կ'անուանէ:

Անաքսիմանտր իմաստասէրը (Ք. ա. 612) ունի դորձ մը

ուր կը խօսի իրերու սկիզբին եւ վախճանին վրայ : Կ'ըսէ որ ամեն բան՝ բռնադատուած՝ ոչնչացումով կը վերադառնայ հոն՝ ուրկէ սերած էր : Կը տեսնէ այս երեւոյթին մէջ բնական ապաշխարանք մը, որով կը քաւեն իրերը անարգարութեան մը պատիժը, ժամանակի ընթացքին հետեւելով : Կեանքը իր համար անարգարութիւն մ'է, հետամնք մը յաւիտենական նիւթին դէմ, շեղում մը, խոտորում մը՝ բնութեան, տիեզերքի համերաշխութեան մէջ : Քառս մ'է նիւթը, ան պատճառն ու տարրն է գոյութիւն ունեցող ամեն բանի . ու միշտ շարժումի մէջ՝ իբր կենդանութիւն մը, նիւթէն է որ կը բաժնուին հակաբնական բոլոր տարրերը, տաքը եւ պաղը, չորը եւ խոնաւը : Այս շարժումին շնորհիւ, որ իր ծոցին մէջ կը կրէ բոլոր տարրերը, կը ծնին անհամար աշխարհներ, աստղաբաշխական տիեզերքներ որ նիւթին պարզ խտացումը կամ անօսրացումն են :

Արդի երկրաբաններուն նայելով երկիրը արեգակնային դրութեան մէջ երբ բաժնուեցաւ, միգաւնած (nébuleuse) մ'էր եւ կազային վիճակ մ'ունէր : Միջոցին մէջ տաքութիւն տարածելով՝ իր ծաւալը պղտիկցաւ . մեծ քանակութեամբ հեղուկ, հրային վիճակի մէջ, իր կեդրոնը թանձրանալով կազմեց, ինչ որ այսօր կ'անուանենք երկրի կեդրոնը : Արտաքին մակերեւոյթը, աւելի ենթակայ պաղելու, հետզհետէ ամրացաւ ու երկրի կեղեւին սկզբնաւորութիւնը դրաւ :

Կեդրոնի ջերմութիւնը՝ արտաքին նորանոր խաւերու գոյանալովը, անզօր էր այլեւս պէտք եղած քանակութեամբ իր տաքութեան ազդեցութիւնը հաղորդել ամենէ զուրսի մակերեսին, որ, բնականաբար, աւելի շուտով պաղել սկսաւ : Կազային մարմիններէ ոմանք որ մինչեւ այն ատեն պարզ, տարրական եւ իրարմէ բաժնուած վիճակի մը մէջ կը գըտնուէին երկրի բարձր բարեխառնութեան տակ, իրարու հետ բաղադրուեցան կազմելու համար զանազան հաստատուն մարմիններ, մասնաւորապէս աղեր : Զրածինը (խրոսթէն) եւ թթուածինը (օքսիժէն) նախ ջրաշոգին ու յետոյ, ցած բարեխառնութեան մը մէջ, ջուրը առաջ բերին : Ու երկիրը ծածկուեցաւ ջուրով :

Հիները իհարկէ չէին կրնար այսքան արամարանուած բացատրութիւններ տալ երկրի կազմական վիճակին վրայ . քանի որ ծանօթ չէին գիտութեան այսօր անհամեմատ կերպով ծաղկեցուցած շատ մը ձիւղերուն : Կ'ըսեն պարզապէս թէ արեգակը չորցուց երկիրը, ու այն դառն ու աղի ջուրերը որ կը մնային նախնական ժամանակներէ, հաւաքուեցան ովկիանոսներու ծոցը :

ԿԵԱՆՔԻ ԵՐԵՒՈՒՄԸ . — Կեանքը երեւցաւ երկրի վրայ այն ատեն երբ կարելի եղաւ, անտարակոյս, հոն ապրիլը, — երբ անոր բարձր բարեխառնութիւնը նուազեցաւ :

Հին ժամանակները կ'ընդունէին թէ երկիրը նախ թաց եւ ցեխային վիճակի մէջ, ինքնաբերաբար ստեղծած է կենդանիները, որոնք կերպարանափոխուած են երկրաբանական դարերու ընթացքին մէջ : Ձուկերը, փշաւոր պատեաններով սողունները հասած են իրենց արդի վիճակին՝ արեգակին ջերմութեամբ երկրին աստիճանաբար չորնալովը : Ուրեմն մարդը ծագեցաւ, հիներուն նայելով, ձուկի ձեւ ունեցող եւ ջուրին մէջ ապրող կենդանիէ մը : Ու մարդու երեւումին կամ ծագումին վրայ, հիներու կողմէ եղած այս տեսութիւնը՝ գերմանացի Փրէյթէր գիտնականը իբր հին խիստ նշանաւոր գիւտ մը կը նկատէ :

Անաքսակոր, որ առաջինը լուսինը երկրորդ երկրի մը եւ անոր մէջ նշմարուած պատկերը լեռներու եւ ձորերու ստուերին նմանցուցած է, վերեւ առաջ բերուած կարծիքը իր կարգին յայտնած է մարդու ծագումին վրայ : Էմիէտօքլ բոյսերու երեւումը՝ կենդանիներու երեւումէն առաջ կը դնէ, — մինչ վերջինները արեգակին երկրի վրայ ազդելէն յետոյ երեւցան, առաջինները զանոնք կանխեցին առանց երկրի պնդեցած եւ չորցած վիճակին սպասելու : Բնութիւնը նախ հրէշային ձեւով ստեղծագործեց : Գործարանաւոր կազմակերպութիւն տեղի ունեցաւ նախ ջուրի ծոցին մէջ ու ապա ցամաքի վրայ : Կեանքի պայքարը սկսաւ այդ բազմոտեան եւ տձեւ էակներու միջեւ, այն միջավայրին մէջ ուր ապրելու կոչուած էին . ու ամենէ շաւ օժտուածները միայն յաջողեցան իրենց գոյութիւնը պահպանել ու միջավայրի

պայմաններուն ընտելանալ : Գործարանաւորական կեանքի այս նախատեսուած ծագումը աւելի լուսարանեցին Լըմարք, Տարուին, Էւայլն :

Անաքսիւստր ճշմարիտ կարապետ մը կարելի է համարել Տարուինի : Յայտնած է այն գաղափարը, — նախնական գործարանաւոր էակները պէտք է ապրած լինին ծովուն մէջ, — զոր այս վերջինը իր վարդապետութեան մեկնումի կէտ ընտրած է : Դարձեալ, միեւնոյն հնադարեան գիտնականը կ'ընդունէր թէ « մարդը կը ծագի ձեւով ու տեսակով տարբեր կենդանիներէ » . բան մը՝ որ իր հայեցողական մերձաւորութիւնը աւելի եւս կը շեշտէ Տարուինի հետ : « Ծովուն մէջ առաջին անգամ գոյացող կենդանիները ծածկուած էին փշային խեցիով . դարերու ընթացքին մէջ ասոնք ցաւնախ եղելով, որ հետզհետէ կը չորնար, իրենց խեցիները կտորեցին եւ ապրելու եղանակին փոխեցին (ուրիշ խօսքով՝ միջախորի պայմաններուն հարմարեցան) : »

Չեւաշրջումի վրայ յայտնած այս տեսութենէն վերջ, Անաքսիւստր կ'երկարակացնէ թէ « Մարդու ծագումը պէտք էր անպատճառ ջուրին մէջ լիներ . որովհետեւ մարդը իր ծնած պահուն խնամքի, սնունդի եւ ուրիշի մը հոգատարութեան պէտքն ունի . ջուրէն տարբեր միջավայր մը անոր գոյութիւնը անխուսափելի կերպով պիտի վտանգէր : Յամաք ելաւ իր կենցաղի այն պահուն՝ երբ ան զարգացած էր ու կարող կ'զգար ինքզինք կեանքի պայքարին մէջ յաջողելու : Այդ վայրկեանէն անիկա ձեւաշրջութեան ենթարկուեցաւ . օդը ծծելու գործարանները զօրացան ու այսպէս ծաւալեց իր իշխանութիւնը ցամաքին վրայ ամէն կողմ : »

Անաքսիւստրի կարծիքն իր ամբողջութեամբ, — այսինքն մարդը նախ ձուկի ու հետզհետէ սողունի եւ ստնաւորներու յաջորդական ձեւերէն անցած է մինչեւ որ կատարեալ վիճակին հասած է —, պէտք է մասնաւոր սեղ մը բռնէ տեսակներու ծագումի (origine des espèces) պատմութեան մէջ, կը յայտարարեն մեր ժամանակակից գիտունները : Թէ դիցաբանական կամ բարեկրոնական խառնակութենէ ծագում ունի այդ կարծիքը, ատիկա արգելք մը չէ եղած որ նոյն իսկ ան լինի

ԺԹ գարու սկզբին Գիւլիէի (1841) բնական գիտութիւններու պատմութեան մէջ տեսնելու եւ դատելու եղանակն ու հետեւած մեթոտը :

ԳԱՐԵԿԻՆ Գ. ՄԵԾԱՏՈՒՐԵԱՆ

Խ Մ Ո Ր Ո Ւ Մ Ն Ե Ր Ը

(FERMENTATION)

II

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

Լափուազիէ իւր յիշատակագրին մէջ մեծ նշանաբան ընտրած է .

« Ոչինչ կը կորուի եւ ոչինչ կը ստեղծուի, ո՛չ արուեստի, ոչ ալ բնութեան գործողութեանց (operations) միջոցին. եւ կարելի է գնել սա սկզբունքը՝ թէ բոլոր գործողութեան տեսողութեան պահուն հաւատար քանակութեամբ մը նիւթ կայ, թէ գործողութիւնէն առաջ, թէ վերջը. եւ թէ սկզբունքներու որակն ու քանակը նոյն է, միայն ձեւափոխութիւններ, կերպարանափոխութիւններ կը կրին » :

Իւր նշանաբանի իբր հաստատութիւն՝ կը կշռէ ջրով լեցուն աման մը, որուն մէջ որոշեալ քանակութեամբ շաքար եւ քիչ մալ գարեջրի քաղցուն դրած է. ամանի կորուսած ծանրութիւնէն կը չափէ խմորման ժամանակ գուրս ելած ածխաթթունը (*). յետոյ՝ թորումով կ'որոշէ ալքոլի քանակութիւնը եւ վերջապէս կը գտնէ, որ ալքոլի եւ ածխաթթուի ծանրութեան գումարը գրեթէ հաւասար է գրուած շաքարի ծանրութեանը, ուրեմն պարզապէս շաքարը կը վերածուի ալքոլի եւ ածխաթթուի :

(*) Շաքարանիւթ պարունակող մարմիններէ (glucose) խիստ չափեր՝ երբ պարեջրի քաղցունի (մայս) կամ նմանօրինակ խմորիչներու ազդեցութեան ենթարկուին, — ինչպէս վերոյիշեալ պարագային մէջ, — կը տարբալուծուին եւ խմորում տեղի կ'ունենայ, ու խմորումով շաքարը կը վերածուի ալքոլի եւ ածխաթթուի. այս վերջինը իր կազային վիճակին մէջ օդը կը ցնդի : Ծ. Խ.

Լավուազիէ աւելի կը յառաջանայ . այն երեք նիւթերու մէջ եղած ծանրութեան յարաբերութիւնը կը ճշգէտ, անոնց բաղադրութիւնը կը ճանչնայ եւ ճիշդ ու մանրամասն կերպով գործողութեան հաշուեկշիռը կը շինէ, վերջապէս բոլոր գործողութիւնները կ'ամփոփէ հետեւեալ կերպով . «Պինիներու խմորմանց արդիւնքը կը կայանայ շաքարը երկու մասանց բաժնել, որ օքսիտ մ'է (oxide) թթուածնացնելու մէկը ի հաշիւ միւսին կազմելու համար ամխաթթու եւ անթըթուածնացնելու (desoxygen) միւսը ի հաշիւ առաջինին, անկէց կազմելու համար վառելանիւթ մը՝ որ ալքոլ է (alcool) . եթէ կարելի ըլլար այս երկու նիւթերը՝ ալքոլն ու ամխաթթուն՝ միացնել, վերստին շաքար պիտի կազմուէր » :

Լավուազիէի տարրալուծումները թէ եւ շատ ճիշդ չէին, բայց անոնց վերջնական հետեւութիւնը ճիշդ էր . միայն քիմիական կողմը լուսաբանեց անիկա, առանց նկատի առնելու բնախօսականը, որ անկէց ի վեր շատ զարգացած է :

Մինչեւ այդ թուականը, գիտնականները քաղցունը (levure) կ'ընդունէին իբր մակերեւոյթային փոփուր մը կամ խմորուող հեղուկներու ներքեւը չոքող, նստող մարմին մը որուն մէջ թաքուն ոյժ մը նշմարած էին :

Մարդիկ գիտէին միայն որ շաքարաջրերու, շիրաներու, եւն. խմորումներուն համար անհրաժեշտ է քաղցունի ներկայութիւնը, եթէ ոչ խմորումի երեւոյթ տեղի չ'ունենար, բայց չէին կրնար բացատրել պատճառները, ու բան մ'ալ գրած չեն այս մասին :

Քաղցունը իր բաղադրութեամբ կենդանական մարմիններու կը մօտենար . Հոլանտացի գիտնական մը Լըվէնօք (1680 — 1723) երկ կորնթարդ (biconvexe) փոքրիկ խոշորացոյցերով կը քննէ քաղցունը ու կը տեսնէ որ ան կազմուած է կլոր եւ ձուածեւ գնդիկներու գէգերէ . այս քննութիւնը մոռցուեցաւ եւ սպարդիւն մնաց, թէեւ երբեմն երբեմն քանի մը գիտուններ զբաղեցան խոշորացոյցային քննութեամբ . բայց արդիւնք մը ձեռք չբերին մինչեւ 1836 թուականը :

Քանկար Լադուս, այս միջոցներուն կը բեղմնաւորէ Լըվէնօքի գիտողութիւնները : Փարեշուրի շիրայի մէջ քաղցունի ձուածեւ գնդակներ կը սերմանէ եւ ժամանակ մը վերջը կը նշմարէ որ, ատոնց իւրաքանչիւրը կը ծլի, կը կրկնուի եւ երկու կցուած ծիւրը իրենց կարգին կը բողբոջին եւ մի քանի ժամ վերջը շատ մը խմբեր կը գոյացնեն, որոնք իրենց ձեռքն ու եղանակովը՝ պարտէզներու մի քանի պա-

բարտ բոյսերը (cactus) կը յիշեցնեն : Գիտնականը ասկէց հետեւցուց որ քաղցունը կենդանի բան մ'է :

Քանեւար Լազուռի խուզարկութիւններու արժէքը իր սա ըսած նախադասութեամբ կը բացատրուի. « Եթէ քաղցունը շաքարի վրայ կ'ազդէ հաւանականաբար իր կեանքովը եւ բուսնելու ազդեցութեամբն է » . ասոր դիտողութեանց միակ հիմը խմորիչներու կլոր ձեւն ու ծլելու եղանակն էր :

Էհրէնպէրկ մատնանիչ կ'ընէ շատ մը հանքային եւ գործարանաւոր փրեսիփիքնէր (*) [précipités] որ կոր եւ գնդիկաձեւ մարմիններէ կը բաղկանան . իսկ գալով ծլելու եղանակին՝ կ'ըսէ թէ « ցնորք մ'է որ ծնունդ առած է մեծ ու փոքր գնդիկներու դիպուածական հանդիպումէն » :

Ալքոլային խմորումներու մէջ, քաղցունի կատարած դերին կարեւորութեան չէին կրնար հաւատալ . որովհետեւ կաթնային եւ կարագային խմորումներու մէջ ոչինչ կը նշմարէին, որոնք շատ մօտիկ եւ նման են ալքոլային խմորումներու :

Բոլոր այս խմորումները ընդհանուր յատկութիւն մը կը ներկայացնեն, որով կը մօտենան ու կը միանան փոտութեանց եւ մարտողութեան, — կը կատարուին գործարանաւոր մարմինի մը ներկայութեան որ նոր տարբադադրուել սկսած է : Արուեստական կերպով կաթնային խմորում առաջ կը բերէին հին պանիրներով եւ նեխած միտով :

Քօլէն 1828 ին, ցոյց տուած էր որ, գարեջուրի քաղցունէն բաղրովին տարբեր խել մը գործարանաւոր ազօրային (բորակածին պարունակող) մարմիններ, որոնք ապականիլ սկսած են, կրնան ալքոլային խմորում առաջ բերել մի քանի ժամէն, եթէ այդ մարմինները շաքարոտ ջուրի կամ այլ եւ այլ շիրաներու խառնուին :

Գարեջուրի քաղցունը, որ ազօթային նիւթ մ'է, նման դեր մը պէտք է կատարէ . իսկ եթէ խմորումի ծնունդ կուտայ, պատճառը ոչ իր ծլիլն է, ոչ ալ իր կեանքը . այլ իր տարբադադրութիւնը :

Լիէպիկ 1839 ին իր դատողութեանց շարքը կը հրա-

(*) Երբ ջուրի, թթուի, եւն. ի մէջ լուծուած որ եւ է մարմին, իր վրայ հակազդեցիկ ոյժ ունեցող ուրիշ մարմինի մը միջոցով երեւան բերել կամ առանձնացնել կ'ուզենք, ջուրին կամ թթուին մէջ՝ այդ գործողութեան հետեւանքով, առաջ կուգայ մրուր մը կամ պղտորում մը . ահա այս վերջինն է որ կ'անուանուի փրեսիփիքնէ : Մ. Ս.

տարակէ, որոնց վրայ հաստատած էր, խմորմանց մասին հիմնած քեօրիները. մինչեւ այս թուականը իր թուած հեւտեւութիւնները անյարձակելի էին. ուզեց աւելցնել երեւոյթներու բացատրութիւն մը, եւ այս բանին համար իր նշանաւոր հաղորդող շարժումներու (mouvements communiqués) տեսութիւնը երեւակայեց « Գարեջուրի քաղցունը եւ, ընդհանրապէս, փտութեան մէջ եղող բոլոր բուսական եւ կենդանական նիւթեր, իրենց տարբազարուած վիճակը ուրիշ մարմիններու կը հաղորդեն »:

Շարժումը, որ հաւասարակշռութեան խառնաշփոթութեամբ, նոյն իսկ անոնց տարրերուն վրայ կը ներգործէ, կը հաղորդուի նոյնպէս անոնց շուրջը գտնուած մարմնոց տարրերուն վրայ: Օրինակի համար շաքարը, որ շատ մը արտաքին ազդեցութեանց տակ անփոփոխ մարմին մ'է, փտութեան մէջ եղող գործարանաւոր մարմնոց հիւլէներու շարժումներուն հանդէպ գիմադրելու անկարող է. դիւրութեամբ կը քայքայուի անոնց ազդեցութեան ներքեւ եւ կը փոխուի ալքօլի ու ածխածինով:

Կարծիքներ էին ասոնք, սակայն Լիէպիկ իր տեսութիւնը հաստատ հիմի վրայ դնելու ջանաց. փոխ առաւ գործարանական եւ հանքային քիմիայէն շատ մը օրինակներ, եւ ասոնցմով ուզեց հաստատել շարժումներու հաղորդակցութեան խաղը. իր տեսութիւնը մինչեւ իր վերջին շունչը ոգեպիւնդ պաշտպանեց, սակայն մեզ համար, այսօր միայն պատմական արժէք մ'ունի. լաւ փորձ մը կարող եղաւ կործանելու Լիէպիկի վարդապետութիւնը:

Լիէպիկի թէօրին կը պահանջէր, որ խմորուող հեղուկին մէջ շաքարէ գատ որոշ քանակութեամբ գործարանաւոր մարմիններ ալ դրուին: Լ. Բասդէօն յաջողեցաւ խմորում առաջ բերել շաքարոտ հեղուկներու մէջ՝ միայն հանքային նիւթեր եւ քաղցունի հետքեր դնելով. փոխանակ քաղցունը փճանալու եւ տարբազարուելու, ինչպէս կը կարծէր Լիէպիկ, անոր մէջ գտնուած խմորիչները աճեցան, ծլեցան, քաղցունի ծանրութիւնը աւելցաւ. այնպէս որ գործողութիւնէն վերջը, քաղցունի սկզբնական ծանրութիւնը 20-30 անգամ բազմապատկեցաւ:

Փորձի կարեւորութիւնը ցոյց տալու համար՝ գայն աւելի մանրա հասնօրէն նկարագրենք:

Բասդէօն կ'ընէ իր փորձը երկու խողովակներ (որոնց մէջ մին ծուած է) ունեցող պալոնով (փամփշտածեւ շիշ) մը: Գործիքին մէջ կը լեցնէ 3-4 լիտր թորեալ ջուր, որու մէջ

լուծած է 200 կրամ պաղշաֆար (նեօպեթ շէֆէրի — sucre candi) 1-5 կր. սիւղֆար s'ալոնիաֆ (ծծմբատ նշատրի կամ անուշատրի), (ճիշդ այս քանակութիւնը կը ստացուի եթէ քաղցունը այրուի) : 1 կրամ պի քարքրաք սը փօրաւ (աղ մը որ գինիին մըրէն կը հանեն) և կես կրամ պի քարքրաք s'ալոնիաֆ (նմանօրինակ աղ մը) . պալօնի պարունակած ջուրին, օգին եւ գործ իքի եզերքները փակած կենդանական սերմերը, միքրոպները մեռցնելու համար՝ պատրաստութեան ամբողջութիւնը կ'եռացնէ եւ կը թողու որ պաղի . ծռած խողովակին մէջ կը դնէ քիչ մը անխակք (տեսակ մը նրբաթեղ եւ անվառելի հանք) ապահովութեան համար, եւ միւս խողովակէն քաղցունի հետքեր կը մտցնէ :

Այս փորձը Բասդէօն առաջին անգամ կատարած է 1873 ի Դեկտեմբերի 9 ին . կը ցանէ այգպէս պատրաստած շիշին մէջ մաքուր եւ զուտ քաղցուն : Դեկտ. 11 ին, այսինքն 48 ժամ վերջը, յատակէն մանրադիտական պղպջակներու ըարձրանալը կը նշմարէ, որ ցոյց կուտան խմորման սկսիլը . հետեւեալ օրերուն հեղուկի մակերեւոյթը կը ծածկուի հետքիտէ մըլտուումներու կոյտերով եւ գործ իքը կը տաքնայ մինչեւ 25° ի բարեխառնութեան մէջ : 1874 ապրիլ 24 ին կը քննէ եւ կը տեսնէ որ հազիւ 2 կրամ չաքար մնացած է, ինչպէս կերելի 198 կրամ չաքար անհետացած է . քիչ ժամանակ վերջը խմորումը ամբողջովին կը կատարուի եւ կը վերջանայ : Գաղցունը հակառակ միջավայրի աննպաստ պայմաններուն խմորումը ամբողջացուցած էր :

Բասդէօն պալօնին մէջ գտնուած քաղցունը կը լուայ, 100° ի մէջ կը չորցնէ եւ կը կշռէ . ու միայն հետքերը կը կշռեն 2 կրամ 563 միլիկրամ :

Բոլոր խմորումներու մէջ քաղցունը չի տարբարակուիր, չի մեռնիր . կ'ապրի ու կ'աճի . իւրաքանչիւր խմորում իրեն յատուկ քաղցունն ու խմորիչներն ունի : Կաթնային խմորիչը բջիջային (cellulaire) բոյս մ'է, ալբօլայիններէն աւելի փոքրիկ . իսկ կարագային (butyrique) խմորիչները ցպիկներ (vibron) են :

Անմահ Բասդէօն ըրած է այս խմորիչներու գիւտը եւ ուսումնասիրած է ասոնց մասնաւոր յատկութիւնները :

Բասդէօնի աշակերտն ու յաջորդը պ. ծիւքլօ, ծնօրէն Institut Pasteur ի քայլ մը աւելի կ'աճնէ . կ'ապացուցանէ, որ փառութիւններն ալ խմորման օրէնքներուն կը հպատակին եւ թէ մարմինները կը փախն սա միակ պատճառով, որ կ'իյնան խմորիչներու ազդեցութեան ներքեւ :

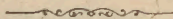
Նախնեաց վարդապետութիւնը փտութեան վրայ, ամփոփուած կը գտնենք Վիրգիլիոսի Մշակականքին մէջ սախօսքերով .

« Սքանչելիս անդ տեսնեն անակնկալ հրաշապատումս ,
 « Ըգտրօրեալ ընթերօքն ընդ ամենայն փորս արջառաց
 « Բըզզել տըզզալ պարս մեղուաց իհերձ կողիցն եռալ իդուրս
 « Ամբաւից սփռել ամպոց , երթալ գնդիլ ի ծայր ծառոյն
 « Եւ ի ճօճան ըստեղանցն ողկուզօրէն կախել ի վայր : »

Այս տողերէն կը հասկնանք որ սատկած կենդանիներու փորոտիքներէն կը գոյանան ծառէն ողկոյղի նման կախուող մեղուապարսերը . այս վարդապետութիւնը տարբեր ձեւերու ներքեւ հասաւ մինչեւ Բասղէօն՝ համբաւաւոր ինքնասերում (génération spontanée) թօրիի անուան տակ :

Մեծ գիտնականը ցոյց տուաւ աշխարհի՝ որ փտութեանէն խմորիչներ չեն ծնիր, թէ նիւթերը կը փտին միայն խմորիչներու ազդեցութեան տակ, թէ խմորիչները փտութեան պատճառն են, իսկ փտիլը խմորիչներու գործունէութեան արդիւնքն է :

Բասղէօնի աշխատութեամբ տապալեցաւ ինքնասերումի աղմկարար թէօրին, հետը տանելով միաժամանակ իր վրայ հաստատուած խել մը անվերջանալի վարդապետութիւններ :

Բ Դ Պ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր Ո Ւ Ֆ Ա Ք Ի Ի Լ Թ Է Ն

Ինչպէս նախորդ յօդուածով մը յայտնուած է, Դպրութիւններու Ֆաքիւլթէն ունի կրկին նպատակ. — զարգացնել կրթուած հասարակութեան մտքի մշակութիւնը եւ պատրաստել ուսուցիչներ: Ասոր համար երկու տեսակ դասախօսութիւն կայ, ունկնդիրներու տեսակին համեմատ.

1. Հասարակաց դասընթացներ, որ բաց են յաւելն մարդու առջեւ. 2. Կոց դասընթացներ եւ ֆոնֆերանսներ, որոնք յատկացուած են միայն այն ուսանողներու եւ անհատներու՝ որ իրաւունք ստացած են անոնց ներկայ լինելու:

Դասախօսութիւններու միջոցին, միայն փրօֆէսսորը կը խօսի. իսկ ֆոնֆերանսներու ատեն, ուսուցիչը կը հարցաքննէ աշակերտները, կը սրբագրէ անոնց կողմէն իրեն յանձնուած պարտականութիւնները, եւ երբեմն նոյն իսկ կէս ժամուան համար խօսք կուտայ ուսանողի մը՝ իր ընտրած եւ ուսուցիչէն հաւանութիւն ստացած մէկ նիւթին վրայ « դասախօսութիւն » մը ընելու, զոր յետոյ փրօֆէսսորը կը քննադատէ. մէկ խօսքով, քօնֆէրանսներուն մէջ ուսանողը կը սորվի իր ուսուցչութեան պաշտօնը, մինչդեռ դասընթացներու մէջ, ուսուցիչը կը դասախօսէ զուտ գիտութիւն եւ իր ունկնդիրներուն առջեւ կը պարզէ իր անձնական հետազօտութիւններու արդիւնքը:

Դպրութիւններու Ֆաքիւլթէին վրայ աւելի ճշգրիտ ու որոշ գաղափար տալու համար, կ'ուզեմ թուարկել հոն աւանդուած նիւթերը, հանդերձ իրենց ուսուցիչներով, որ մեծ մասով ծանօթ են ամբողջ գիտական աշխարհին մէջ.

Փիլիսոփայութիւն. — Փրօֆ. պ. պ. Պութրու, Պրօշար, Սէ-այլ, Էսփինաս, Էկֆէ, Հ. Միշէլ, Փիէր Ժանէ, Լէվի, Պրիւլ: Յունարեւ. — Փրօֆ. պ. պ. Ա. Գրուազէ, Տըշարմ, Փիւէշ, Ֆուժէր:

Լասիներեւ. — Փրօֆ. պ. պ. Ժ. Մարթա, Գարթօ, Լուի Հաւէ, Լաֆէ, Էտէ, Է. Շաթըլէն:

Յրակապակաճ գրականութիւն . — Փրօֆ. պ. պ. Փլթի տը
ժիւլլըվիլ, Գրուսլէ, է. Յակէ, Լառուէ, Կազիէ, Տըժօպ :

Հիւն քերականութիւն . Փրօֆ. պ. Կէլզէր :

Յրակա. քերականութիւն . — Փրօֆ. պ. Պրիւնօ :

Հիւն քրակներէն . — Փրօֆ. պ. Ա. Թօմա :

Պատմութիւն . — Փրօֆ. պ. պ. Լաւիս, Ռամպօ, Պուշէ — Լը-
բլէրք, Լիւշէր, Օլար, Տընի, Կիւրօ, Լանկլուա, Կրէպօ, Տիէլ,
Լէյնեօպօս :

Աշխարհագրութիւն . — Փրօֆ. պ. պ. Վիտալ տը լա Պլաշ :

Մ. Տիւպուա, Կալլուա, Շիւրմէ :

Օտար գրականութիւններ . — Փրօֆ. պ. Կէպար :

Արուեստի պատմութիւն . Փրօֆ. պ. Լըմօնիէ :

Գեղաներէն . — Փրօֆ. պ. պ. Լիշթէնպէրժէ, Լանժ,

Անգլիերէն . — Փրօֆ. պ. պ. Պէլժամ, Պարէ :

Սանսկրիտ . — Փրօֆ. պ. Վ. Հանրի :

Ահաւաստիկ այն անհրաժեշտ պայմանները, որոնցմով կա-
րելի է արտօնութիւն ստանալ գոց դասընթացքներուն եւ
քօնֆէրանսներուն հետեւելու համար :

1. Պէտք է կամ լինել Դպրութիւններու պսակաւոր
(bachelier ès Lettres) եւ կամ ներկայացնել անոր համարժէք
օտար վկայական մը : Իսկ այն անձերը որոնք ունին օտար
վկայական մը, համապատասխան նախնական կրթութեան
« բարձրագոյն վկայական » ին (brevet supérieur), Դպրու-
թիւններու Յաքիւլթէի Տոռայեկէն իրաւունք կրնան ըս-
տանալ յաճախելու « կենդանի Լեզուներ » ու (langues vivantes)
եւ Մանկավարժութեան (Science de l'éducation կամ Pédagogie)
քօնֆէրանսներուն միայն :

2. Այս բոլոր անձնաւորութիւնները պարտին արձա-
նագրուիլ ամէն տարի, արձանագրութեան տոմարին մէջ
(régistre d'immatriculation) եւ վճարել տարեկան տուրք մը՝
20 ֆրանք, նոյնպէս 10 ֆրանք Մատենագարանի համար :
Անոնք որ վճարած են այս տուրքը եւ ներկայացուցած
այն վկայականները, որոնց մասին խօսուեցաւ քիչ առաջ,
իրաւունք ունին մասնակցելու Յաքիւլթէի աշխատու-
թիւններուն, ներկայացնելու պարտականութիւններ՝ ո-
րոնք կը սրբագրուին փրօֆէսօրներէն, նոյն իսկ խօսք

առնելու կարգ մը քօնֆէրանսներու մէջ, եւն. :

Իսկ այն անձնաւորութիւնները, որոնք կ'ուզեն ստանալ « Գրականութեան Լիսանսէի » (Licencié ès Lettres) պատուանունը, պարտին վճարել 4 եռամսեայ արձանագրութիւն, իւրաքանչիւրը 30 Ֆրանք :

Առաջին արձանագրութիւնը կ'առնուի նոյեմբեր 3 էն մինչեւ 30. երկրորդը՝ Յունուար 3 էն 18. երրորդը՝ Մարտ 1 էն 15. եւ չորրորդը՝ Մայիս 1 էն 15 :

« Գրականութեան Լիսանսի » (Licence ès Lettres) ի չորս կարգ կայ. — 1, « Գրական Լիսանս » (Licence littéraire). 2, « Փիլիսոփայութեան Լիսանս » (Licence philosophique). 3, « Պատմական Լիսանս » (Licence historique). 4, « Լիսանս կենդանի Լեզուներու » (Langues vivantes) :

Տարեկան երկու կանոնաւոր ժամանակամիջոց (session) կայ « Licence » ի քննութեան համար. մին՝ յուլիս ամիսին եւ միւսը նոյեմբերին :

Աւելի երկարօրէն չպիտի խօսիմ հոս Լիսանսի վրայ եւ պիտի յիշեմ միայն գրականութեան *sofporան* (Doctorat ès Lettres) — այն ուսանողները որ կը փափաքին պատրաստուիլ այս ձեւի քննութիւններուն կրնան ձեռք բերել Փարիզի մէջ այն տեղեկութիւնները որոնց պէտք պիտի ունենան :

Պիտի ծանրանամ աւելի « Ֆրանսերէնի ուսման վկայագրին » (certificat d'études françaises), « Բարձրագոյն ուսումներու վկայականին » (attestation d'études supérieures), « Պատմութեան բարձրագոյն վկայականին » (diplôme supérieur d'histoire) եւ « Համալսարանական տօքթօրայի » (doctorat d'université) վրայ, որ մասնաւորապէս կը շահագրգռեն օտարները :

Ա. Ֆրանսերէնի ուսման վկայագիր. — Այս աստիճանը վերապահուած է միմիայն օտարներու : Զայդ ձեռք բերելու համար պէտք է անցնել գրաւոր եւ բերանացի քննութիւն :

ա) Գրաւոր ֆիննօթիւն. — 1. Ֆրանսերէնի պէտք է վերածել հատուած մը՝ առնուած մի օտար հեղինակութենէ, ինչպէս գերմաներէն, անգլիերէն, ռուսերէն, եւն. քննութեան ներկայացողի ազգութեան համեմատ : Ընդունուած

լեզուներն անոնք են, որ պաշտօնապէս կը դասախօսուին Ֆաքիւլթէի կամ Փարիզի «հասարակաց բարձրագոյն կրթական հաստատութիւններու» մէջ: Հայերէնն ալ այս լեզուներու կարգէն է: Ներելի է բառարանէ օգտուիլ: Այս անուշին քննութիւնը տարրական է: — 2. Պէտք է գրաւորապէս ամփոփել (résumer) մէկ քառորդ ժամուան ընթերցանութիւն մը կամ թեկնածուին առջեւ եղած դասախօսութիւն մը:

բ) Բերականցի ֆևնուրիւն. — 1. Հարցաքննութիւն՝ Ֆաքիւլթէի մէջ աւանդուած երեք դասնըթացքի վրայ, որոնց գոնէ երկուքը պէտք է յարաբերութիւն ունենան Ֆրանսայի պատմութեան ու աշխարհագրութեան եւ Ֆրանսական գրականութեան կամ բանասիրութեան հետ: Երրորդ դասընթացքի ընտրութիւնը ձգուած է թեկնածուին: — 2. Լիսանսի յայտագիրին մէջ նշանակուած բնագրի մը մեկնութիւնն ու բացատրութիւնը:

Քննութիւն կրնան անցնել միայն անոնք՝ որ օտարական են եւ երկու վեցամսեայի միջոցին կանոնաւորապէս արձանագրուած Ֆաքիւլթէի մէջ:

Բ. Բարձրագոյն ուսման Վկայագիր. — Առանց իսկապէս քննութիւն անցնելու, այն օտար ուսանողները՝ որոնք շարունակաբար յաճախած են Դպրութիւններու Ֆաքիւլթէի դասընթացքներուն, կրնան ստանալ «Բարձրագոյն Ուսման Վկայագիր» մը:

Սոյն վկայագիրը խնդրելու համար ուսանողը պարտի.

1. Ներկայացնել, իր արձանագրութիւններէն զատ պսակաւորի վկայականին համարժէք վկայագիր մը:

2. Աւարտած լինել Ֆաքիւլթէի երկու տարուան ընթացքը:

3. Հետեւած լինել Ֆաքիւլթէի մէջ առնուազն երեք դասախօսութեան:

4. Մասնակցած լինել համալսարանի գործնական աշխատութիւններուն:

Եթէ ուսանող մը իր ուսուցիչներէն մէկին յանձնէ գրաւոր աշխատութիւն մը, որ անձնական հետազօտութիւններ կը պարզէ, անոր համար ալ առանձին յիշատակութիւն կը լինի:

Ճաքիւլթէն իրեն կը վերապահէ դպրոցական շրջանի ժամանակամիջոցը պակսեցնել, այն պարագաներուն մէջ ուր օտար ուսանողները բացառիկ դէպքեր կը ներկայացնեն :

Գ. Պատմութեան Բարձրագոյն Վկայագիր . — Այն օտարականները որ մասնաւորապէս պատմութիւն կ'ուսումնասիրեն, կրնան ստանալ « Պատմութեան եւ Աշխարհագրութեան բարձրագոյն ուսման վկայագիր — Diplôme d'études supérieures d'histoire et de géographie : »

Այս վկայագիրը կը տրուի՝ երբ գոհացում ստացուած է հետեւեալ հարցաքննութիւններու մէջ .

ա) Քննութիւն եւ վիճարանութիւն պատմութեան կամ աշխարհագրութեան յիշատակարանի մը վրայ, որուն նիւթը ընտրուած պէտք է լինի թեկնածուէն եւ ընդունուած պատմութեան եւ աշխարհագրութեան փրօֆէսէօրներէն :

բ) Վիճարանութիւն՝ պատմական եւ աշխարհագրական մէկ մէկ հարցերու վրայ, որոնք թեկնածուին կը տրուին երեք ամիս առաջ՝ պատմութեան եւ աշխարհագրութեան փրօֆէսէօրներուն կողմէն : Այս հարցերը կ'ընտրուին վերը նշանակուած յիշատակարանի նիւթէն բոլորովին տարբեր մասերու մէջէն :

գ) Քննական մեկնութիւն պատմութեան եւ աշխարհագրութեան մէկ մէկ բնագրի, զոր կ'ընտրէ թեկնածուն՝ ուսուցիչներու հաւանութեամբ :

դ) Հարցաքննութիւն թեկնածուի ընտրանքով՝ թէ պատմութեան յարակից ուսման մը (հնախօսութիւն-archéologie, արձանագրագիտութիւն-épigraphie, հնագրութիւն-paléographie, գիւանագիտութիւն-diplomatie, մատենախօսութիւն — bibliographie) եւ թէ ընդհանուր աշխարհագրութեան վրայ : Թեկնածուները եթէ կը փափաքին կրնան խնդրել որ հարցաքննուին այս նիւթերէն շատերուն վրայ :

Դ. Համալսարանի *sof'p'kornap'ir* (Doctorat d'Université).

Ձրանսական Համալսարաններէն իւրաքանչիւրը կրնայ շնորհել, քննութեանէ վերջ, « Փարիզի Համալսարանի Տօքթօր — Docteur d'Université de Paris » տիտղոսը : Այս տօքթօրութիւնը պէտք չէ շփոթել « Դպրութիւններու տօք-

Թէօրութեան — Doctorat ès Lettres » հետ . որովհետեւ անոր վերապահուած իրաւունքներէն եւ առանձնաշնորհումներէն ոչ մին ունի :

Օտար թեկնածուները պարտին ներկայացնել իրենց երկրին մէջ ստացած վկայագրերը կամ ճիֆօմները , որոնք Դպրութիւններու Ֆաքիւլթէի գնահատութեան կ'ենթարկուին : Դպրոցական շրջանն է առնուազն չորս վեցամսեայ : Այդ շրջանին մի մասը կարելի է լրացնել Փարիզի գիտական մեծ հաստատութիւններէն մէկին , կա՛լ Ֆրանսական Համալսարանի մը եւ կամ նոյն իսկ օտար Համալսարանի մը մէջ : Այդ երկու տարուան ժամանակամիջոցը կարելի է պակսեցնել միայն . Դպրութիւններու Ֆաքիւլթէի որոշումով :

Քննութեան նիւթերն են . — 1. Թեկնածուն պարտի աւարտաճառ (thèse) մը պատրաստել ֆրանսերէն կամ լատիներէն լեզուով եւ զայն պաշտպանել քննիչներու (jury) առջեւ : 2. Հարցաքննութիւն՝ թեկնածուին ընտրած եւ Ֆաքիւլթէէն ընդունուած նիւթի մը վրայ :

Համալսարանի սօքթէօրութեան համար հետեւեալ ծախքերը նշանակուած են . — երկու՝ տարեկան արձանագրութիւն 20-ական ֆրանքէն՝ 40 ֆր. երկու՝ մատենագրարանի տարեկան վարձք 10-ական ֆրանքէն՝ 20 ֆր. մէկ քննութիւն՝ 140 ֆր. — համագումար 200 ֆրանք :

Ահա այս տիտղոսներով է որ , Փարիզի դպրութիւններու ֆաքիւլթէն կը վաւերացնէ ուսումները :

Ամփոփելու եւ մանաւանդ գործնական կողմին վրայ շեշտելու համար՝ կ'աւելցնեմ հետեւեալը .

Կ'ուզէ՞ք ֆրանսերէն լեզուն ուսուցանել . — հետեւեցէք մանաւանդ ֆրանսերէն լեզուի եւ գրականութեան դասերուն եւ պատրաստեցէք « Ֆրանսերէն ուսման վկայագիր »ը :

Ունի՞ք բաւական վկայագիր եւ կ'ուզէ՞ք լոկ բարձրագոյն ուսումներ ընել , առանց պատուանունի ետեւէ լինելու , եւ կամ գուցէ կը վախնաք որ ուրիշ զբաղումներ արգելք լինին ձեզ՝ խնամքով քննութեան պատրաստուելու համար . — հետեւեցէք երեք դասընթացքի եւ ջանացէք ըստանալ « Բարձրագոյն վկայագիր »ը :

Պատմութեան համար մի մասնաւոր ընդունակութիւն կը զգած ձեր մէջ. — աշխատեցէք ուրեմն « Պատմութեան եւ աշխարհագրութեան վկայագիր » ը ստանալ :

Հիմնապէս գիտէ՞ք ֆրանսերէն լեզուն եւ ըրած էք յունարէն եւ լատիներէն հմուտ ուսումնասիրութիւններ. — պատրաստեցէք « Դպրութիւններու լիսանս » ը, եւ զայն ձեռք բերելէ յետոյ՝ կրնաք պատրաստուիլ Դպրութիւններու տօքթէօրութեան (բայց այս բանը շատ ժամանակ կը պահանջէ եւ մանաւանդ աւելի շատ աշխատութիւն :)

Եթէ բաւականաչափ կերպով կ'իմանաք ֆրանսերէն լեզուն. — պատրաստուեցէք « Համալսարանի տօքթէօրութեան » :

Վերջացնելէ առաջ, ներուի ինձ խորհուրդ մը տալ այն օտարականներուն որոնք Սորպոն կուզան՝ հետեւելու համար թէ՛ Դպրութիւններու եւ թէ Գիտութիւններու Ֆաբիլիթէներու դասընթացքներուն : — Հասած պահուն, պէտք է խնամով ուսումնասիրել այն ազգաբարութեան թուղթը (affiche), որուն վրայ նշանակուած են տարեշրջանի մէջ աւանդուելիք դասերուն անունները, եւ լուրջ խորհրդածութենէ վերջ ընտրել միայն ասխարաֆիս դասեր, ու անոնց հետեւիլ յարատեւութեամբ. ահա միակ միջոցը՝ օգտուելու համար Սորպոնի մէջ եղած դասաւանդութիւններէն :

Ո՛րքան ուսանողներ իրենց ժամանակը կը կորսնցնեն՝ դասախօսութիւններու բազմութեան մը մէջ թաղուած լինելուն համար :

Յառաջիկային պիտի խօսիմ « Բարձր Ուսումներու գործնական Վարժարանին » (École pratique des Hautes Études) եւ Բոյեմ ի Գրասի վրայ :

CHARLES BEAULIEUX

Attaché à la Bibliothèque de la Sorbonne

ԳՐԱԿԱՆ ԷՋԵՐ

Բ

Վիխոր Հիւօ . — Տրակտուս Քօփե . — Սիւլլի Փրիւտօլ .
— Թօկօսօր Տր Պակվիլ :

« Համալսարան » ի երրորդ թիւին մէջ խօսած էի 19դ դարու Ֆրանս . լեզուի եւ գրականութեան վրայ՝ ընդհանրապէս : Այդ համառօտ տեսութենէն յետոյ , կ'ուզեմ գծել ընթերցողներուս առջեւ վերջին Հանրապետութեան ժամանակակից քանի մը հեղինակ-գրագէտներու ամփոփ պատկերը : Պիտի չժանրանամ անոնց նկարագրի մանրամասնութիւններուն վրայ՝ հակիրճ տեսութեան մը սահմաններուն մէջ մնալու եւ միեւնոյն ատեն կնճռոտութեան տեղի չտալու համար . քանի որ առ այժմ Համալսարանի նեղ սիւնակները անբաւական են այդքան ընդարձակ նիւթ մը , իր սեպհական լայն սահմաններու մէջ շօշափելու համար :

Վիքթօր Հիւօ արտօրէն վերադառնալով , ուր զրկուած էր ան՝ կայսրութեան ժամանակ , կ'ամբողջացնէ իր կարգ մը գործերը , ինչպէս Սուկայի Տարին [l'Année Terrible] , որ վրէժխնդիր ոգիով բորբոքած բանաստեղծութիւններ կը պարունակէ , — Դարերու առասպելական պատկերներ [Légende des siècles] , Մեծ - Հայր լինելու արուեստը , եւ այլն :

Իր գլխաւոր աշակերտները եղան Տրանսուա Քօփե , Թէօօթօր տը Պանվիլ եւ Սիւլլի Փրիւտօլ :

Ճանսուա Քօփե երգեց հայրենիքը . իր բանաստեղծութիւնները արձագանգ գտան միշտ՝ մոլեռանդ ֆրանսացի սրտերու մէջ ու իր երիտասարդ հասակին եղաւ միշտ տկարին ու չուտօրին բանաստեղծը :

Սիւլլի Փրիւտօլ իբր բանաստեղծ , կարելի է բարոյական իմաստասիրութեան , փիլիսոփայութեան գեղգեղելչը անուանել : Իր բանաստեղծութիւնները չափազանց գեղեցիկ են , ու վեհ զգացումներով տոգորուած . սակայն իր լեզուն

ստէպ խնողուած փոխարերական ասացուածներով՝ իր ժամանակակից քննադատներէն պէտք եղածին պէս չգնահատուեցաւ : Զգացումներու փիլիսոփան վտարեց իր մէջ, մաքուր լեզուի մը ձիրքը :

Թէօտօր ար Պանվիլ արուեստով զարգարեց իր երգերը, ու առկայծեալ քմահաճոյքով մը իր բանաստեղծութիւններու տողերը ոգեւորեց : Այս երկու յատկութիւններով ան կը հաւասարի իր վարպետին, մեծ Վիքթօր Հիւկօյի, բայց աւա՛ղ որ չունեցաւ այս վերջինին ոչ մտածելու ոյժը եւ ոչ ալ զատելու հասուն կորովը :

Գ.

Ալֆօնս Ծօտէ. — Փիեռ Լօթի. — Անարօյ Ֆրանս. — Մօլիասան :

Իրապաշտ դպրոցը որ ծնունդ առաւ Պալլաքով՝ մեծ ծաւալ ստացաւ Զօլայի շնորհիւ :

Ալֆօնս Ծօտէ իր գործերով գուրգուրանքի եւ անբացատրելի գիտութեան զմայլելի հեղինակի մը տպաւորութիւնը կը թողու : Այս նրբատես եւ փափկանկատ գրագէտը օժտուած կը թուի միեւնոյն ատեն, ծիծաղի եւ արտասուքի կրկին ձիրքերով : Իր « Թարթարէն ար թարասքօն » ը եւ « Լէթօը տը մօն Մուլէն » ը կատակի եւ ուրախութեան գլուխ գործոցներ են : Իր հեղինակութիւններու մարդու մօտիկ գիւցազունները, երբէք ցոյց չեն տար սկարութիւն եւ չարչարանքի տակ վհատութիւն, ու այսպէս ընթերցողին աւելի եւս սիրտը կը շարժեն ու զայն կը յուզեն :

Փիէռ Լօթի, իբր տխուր հրապուրիչ մը, իր գործերու վիպական անձնաւորութիւնները հեռաւոր երկիրներու մէջ կը փնտռէ, — Բէշէօն ա' Իսլանտ, Լը մարիաժ ար Լօթի, եւն : Կը թարգմանէ տարտամութիւնը եւ հայրենիքի կարօտին աւաղումները կ'երգէ. աւելի ջղաձիգ երեւակայութեան մը վրայ կ'ուզէ ազդել ու ամբողջ ոյժը միայն հոն կը վերջանայ :

Անաթօլ Ֆրանս ընկերաբան մը լինելու կը ձգտի զրադելով ժամանակակից կեանքի խնդիրներով : Իր մէջ կը նըշմարուրի տեսակ մը փիլիսոփայական կարողութիւն եւ իմացական յատկութիւն, որոնք այժմէութիւն ունեցող հարցե-

յով թէեւ ստացած են կարկառուն պատկեր մը՝ սակայն կը մտեցնեն հիդրինակը աւելի Վօլթէնի ու անոր իմաստասէր մտքի ձիրքերուն : Խնդիրները կը շօշափէ յաճախ շեշտուած քիմ իծաղով մը եւ ուժաթափող հեգնութեամբ մը :

Մօփասան, իրապաշտ մը իր կարգին, սակայն աւելի խնայող եւ նուազ կոշտ, կեանքի վրայ իր բոլոր յոռետես հայեցողութիւնները համառօտ տրաւներու մէջ ամփոփեց : Իբր գրագէտ, գրականութեան վարպետ, սքանչելի յատկութիւններով օժտուած է : Ոճի պարզութիւն, նկարագրութեան ճշտութիւն եւ հակիրճութիւն՝ իր գրուածքներու հրապոյրը կը կազմեն : Կը տեսնէ ճիշտ եւ կը նկարէ ճիշտ :

Դ

Չ Օ Լ Ա

Զօլա իբր գիտական եղաշրջումի (évolution) թարգման՝ վերազանցեց իր վարպետը, Պալգաք : Ոչ միայն անոր հաւասարեցաւ՝ այլ իբր բանաստեղծ գերակշիռ առաւելութիւններ ցոյց տուաւ . ձիրք մը՝ որ հաւասարապէս կը պակսէր Թլօպէնի, Տօտէի, Տիքէնսի, մէկ խօսքով իրապաշտ դպրոցին գաղափարները շօշափող գրեթէ բոլոր վարպետներու :

Ճիշտ է որ ոտանաւորներ գրած չէ, ու եթէ գրել ալ փորձած է չէ յաջողած, սակայն մարմնացած են իր մէջ բանաստեղծ-գրագէտի մը բոլոր թանկագին յատկութիւնները, որոնցմով ան Շաթօպրիանի բարձրութեան կը հասնի : Իր գործերը, իբր բանաստեղծական գրուածքներ, կը կարգացունեն թարգմանաբար եւ մեծ հաճոյքով՝ ամեն տեղ, ու իր անունը եւ փառքը Միլտոնի ու Կէօթէի համբաւին կը ձգտին հասնիլ :

Իրեն նիւթ ու հայացակէտ ընտրած է՝ Վարդը իր բնախօսական պայմաններու մէջ, որ կը գործէ իր բնական միջավայրի պահանջումներուն, իր կազմական գործարաններու եւ հակումներու համաձայն : Ծաղկեցուց հոյակապ ձիւղ մը արդի լիպասանական գրականութեան մէջ, որ կը կոչուի

« Դիւցազներգական քերթուած » — Poème épique des modernes —, եւ որ տակաւին մուտք չէ գտած ակադեմական հողի վրայ :

Իրաւամբ Զօլայի բանաստեղծական հանճարը հաւասար դատած են Միլտոնի. հանճար մը՝ որ կը պոռթկայ իր գործերու ինչ ինչ նկարագրութիւններուն մէջ : Իր « Ժէրմինալ » ի, « Ֆօրթիւն տէ Ռուկօն » ի մէջ սիրային պատկերներու յաջողութիւնը, գիւղանկարներու շլացուցիչ պայծառօրէն պատկերացումը ճշմարիտ քնարերգական եւ հատընտիր կտորներ կը կազմեն :

Իբր ընկերաբան՝ գիտական այդ ճիւղին այժմէականութեան մեծամեծ ծառայութիւններ մատուց, իր կատարած՝ մարդկային զանազան խաւերու մէջ, հասարակական խուզարկութիւններով, որոնք՝ գրեթէ մինչեւ իր օրերը՝ իբր վիպասանական աղբիւր, մեծ շահեկանութիւն մ'ունենալէ զուրկ նկատուած էին :

Զօլա ամբողջ շարժումի մէջ կը դնէ խիստ յաջող կերպով. ու ամբողջ դասակարգ մը անհատներ՝ առհասարակ ռամիկ, իր հեղինակութիւններու մէջ ներկայացող դերակատարներն են : Ստէպ կը չափուի կարծես, Հիւկօյի հետ որ՝ իբր ժամանակի խորհրդանշան, ընդ առաջ կը դնէր իր մէկ գործը, « Նօթո - Տամ տը Փառի » ն. անոր ոգի կուտար, կենդանութիւն կը ներշնչէր եւ անով իր տոսմին գլխաւոր անձնաւորութիւնը կը ներկայացնէր : Զօլա եւս իր կարգին՝ « Վանթոը տը Փառի » ով — Փարիզի Սիրաը —, իր ժամանակի ռամիկ ամբօխին պատկերը՝ գոյներու առոյգ ուժգնութեամբ մը եւ տեսարաններու իրական ճշտութեամբ մը՝ գեղեցիկ կերպով կը ներկայացնէ : Իր բանաստեղծական մոգիչ վրձինին տակ՝ Փարիզի կեդրոնական Հալը (պաղարը) շունչ կ'առնէ, անոր մէջ եւ ու զեռ եկող խաժամուժ ամբօխը ի մի կը ձուլուի եւ՝ ճշմարիտ արարածի մը պէս՝ վիպական անձնաւորութիւն մը, հերոս մը կը դառնայ, որպէս թէ լինէր ատ միջին դարու այն քրմական եկեղեցին, որուն շուրջը կ'ալէժուփէին կերփերը, իբր անհատնում պաշարի հրէշային շտեմարան մը :

Էմիլ Զօլայի վրայ մեր հիացումը աւելի եւս կ'աւելնայ, երբ նկատի առնենք մէկիկ մէկիկ իր բոլոր գործերը: Ամեն կողմ միեւնոյն կորովի բանաստեղծը, ամեն մէկ տողին միեւնոյն հիանալի ընկերաբանը կը ներկայանայ: Աննաման բարոյախօսի մը յատկութիւններով կը փայլի իր «Ասօմուտ» գրքին մէջ, ուր ամբոխին ալքօլամոլութիւնը իրական գոյներով կը նկարէ. իր գծած անագորոյն պատկերները՝ ալքօլի մարդկութեան վերապահած ու լարած անճողողութիւնի դարաններուն մէջ, կը յիշեցնեն Տանթէի դժոխային տեսարանները:

Զօլան ուրացուեցաւ իր ժամանակակիցներէն՝ որովհետեւ անոնց զպրոցին չէր պատկաներ եւ հետեւաբար իրեն առջեւ գոցուեցան ակադեմիայի դռները, ինչպէս երբեմն գոցուած էին նշանաւոր կատակերգակ Մոլիէռի առաջ. ու հակառակ որ ժամանակ մը չկարդացուեցաւ, բայց իր անունը ամեն կողմ կը յեղյեղուէր, կը կրկնուէր:

Պարզենք աւելի թէ ինչու այս հալածումը Զօլայի դէմ. — որովհետեւ ժողովրդի ըմբռնումները ամբակուռ Փիէռ Լօթիի, Շէրպիւլիէզի, Եւայլնի վարդապետութիւններով՝ կը մերժէին տեղի տալ՝ դարերէ ի վեր իր այգանելի նկատած մերկացումներու եւ նոր հայեցողութիւններով զարդարուած տեսութիւններու առջեւ, որոնցմով Զօլայի գործերը կը ներկայանային: Բայց ինչպէս շատեր իրաւամբ դիտել տուած են, նկատելով պահ մը՝ Զօլան ծայրայեղ գրիչ մը՝ իրական պատկերներու նկարումին մէջ, թէ «Ոչ մի կերպով չի նուաստանար արձանի մը ամբողջութեան արուեստական արժէքը՝ անոր վրայ ամօթխածութիւնը վիրաւորող անդամին ներկայութեամբ», նոյնպէս Զօլան երբէք չպիտի ուրացուի իբր ճշմարիտ բանաստեղծ մը, բեզուէն միտք մը, հմուտ ընկերաբան մը:

Միսսֆ ՊԱՂՏԱՍԱՐԵԱՆ

Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն Ն Ո Ր Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Թ Ո Ք Ա Խ Տ Ի Դ Ա Ր Մ Ա Ն Ը

Թոֆախսին արհաւիրքները . — Թոֆախսը Գերեմանիայի մէջ .
— Նոր Գիւտ գայն դարմանելու համար :

Թոքախտը իբր սնարկու հիւանդութիւն՝ համաճարակներու ամենէ սոսկալին իսկ կը գերազանցէ . սա տարբերութեամբ որ իր զոհերը փոխանակ կայծակնահար սպաննելու՝ կրծելով ու հիւժեղելով երկար ժամանակի մը ընթացքին մէջ կ'ոչնչացնէ : Համաճարակ մը , — ինչպէս քոլերան , ժանտախտը , եւայլն — երբ կը վարակի որ եւ է տեղ , մեծկակ թիւ մը անհատներու մահ կը պատճառէ եւ կ'անհետանայ . սակայն թոքախտը ամեն տարի օրէ օր իր գործած նախճիրներով՝ իր զոհերու թիւը հարիւրաւոր հազարներու կը բարձրացնէ : Վիճակագրութիւնները ցոյց տուած են որ թոքախտէ մեռնողներու թիւը միայն Գաղղիայի մէջ 150,000ի կը հասնի տարին . ու այդ թիւը համեմատական է փոքր տարբերութեամբ ուրիշ երկիրներու մէջ՝ միեւնոյն ախտէն մեռնողներու թիւին :

Թոքախտը դարմանելու համար պէտք է հիւանդին մաքուր եւ կենսատու օդ , լաւ սնունդ եւ լաւ ախորժակ . հանգիստ բարոյական եւ ֆիզիքական : Բայց աղքատը , չքաւորը ի՞նչպէս պիտի կարենայ այդ մեծածախ պայմանները տրամադրել՝ երբ կը տառապի թոքախտէն , երբ հազիւ իր օրապահիկը կրնայ ճարել , երբ նոյնիսկ պարտաւորուած է անօթութենէ չմեռնելու համար՝ իր հիւանդ պահուն իսկ աշխատիլ : Գործաւորը , չքաւորը՝ այդ պատճառով նոյնիսկ աւելի ենթակայ է թոքախտին զոհուելու , քան հարուստը որ ունի համեղ եւ առատ սնունդ , ամառանոց , պարտէզ եւ մաքուր օդ . միշտ հանգիստ իր կեանքի ամեն վայրկեան .

ներուն մէջ: Հարուստը յաճախ կը բուժի թոքախտէն, իսկ աղքատը միշտ անով կը մեռնի, կ'ընկճի:

Քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ ալ թոքախտաւոր գործաւորին մահ ճակատագրուած է: Հիւանդանոցներ կան, ճշմարիտ է, հասարակութեան տրամադրելի՝ բայց հոն կը մտնէ խեղճը իրեն հիւանդութեան ամենածանր պահուն, ուր ոչ առատ սնունդ եւ ոչ ալ մաքուր օդ իրեն կ'սպասեն: Հիւանդներով լի սրահներ, ապականած մթնոլորտ, ահաւասիկ խեղճ տառապողին ընտրած վերջին ապաստարանը, ուր կոչուած է տանջուելու թէ ֆիզիքապէս եւ թէ բարոյապէս: Հազիւ կը կարողանայ երբեմն իր աչքերը գոցելու՝ պահիկ մը քնանալու համար, իրեն մերձակայ անկողինէն ուրիշ մը աղմկալից կերպով հազալով՝ զայն կը խանգարէ: Իւրաքանչիւր վայրկեան՝ եթէ տարաբաղդ հիւանդը ընտանիքի հայր մ'է, իր զաւակներու անօթութեան մտածումով կը ջղաձգի. ու միւս կողմէ՝ օր առաջ՝ տակաւին չբժշկուած, հիւանդանոցը ձգելու երկիւղը՝ ուրիշի մը տեղ տալու համար, իրեն սպասող ահարկու եւ անխուսափելի վտանգին, մահուան սեւ ուրուականը կը յիշեցնէ. իր հանգիստը ճակատագրի իրաւունքով իսկ՝ անիկա կը տեսնէ գերեզմանի ցուրտ ծոցին մէջ, ու չի սխալիր երբէք, — բժիշկը իրեն կ'իմացնէ թէ իր հիւանդութիւնը անբուժելի է...:

* * *

Կերմանացի բժիշկները, որ ամենէ շատ զբաղած են թոքախտի ծաւալումը արգելելու, երբ միանգամ հաստատեցին թէ թոքախտի բուժադարմանի հիմը կը կազմեն մաքուր օդը, լաւ սննդառութիւնը եւ հանգիստը, — առողջապահական դարման մը՝ որ եթէ երբէք չէր բուժեր ծիւրախտը ամբողջովին, կը դնէր ակտաւորին հիւանդութիւնը ընդմիջուած վիճակի մը մէջ, որ կրնար երկար տարիներ տեւել, — ամեն միջոց ի գործ դրին, միջնակարգ բարեկեցիկ դասակարգին դրամական նպաստներով առողջապահական պատսպարաններ (sanatoria) բանալ չքաւոր դասակարգին:

Հետզհետէ այդ վայրերու տուած բուժարար անվիճելի արգելանքները, կառավարութեան ուշադրութիւնը հրաւիրեցին որ իր կարգին անոնց թիւը բազմապատկելու ջանաց: Այս գեղեցիկ եւ գովելի շարժումը՝ որ սկսած էր գրեթէ 30 տարի առաջ Գերմանիայի մէջ, Պրէմէր եւ Տէթվոյլէր նշանաւոր բժիշկներու նախաձեռնութեամբ՝ հետզհետէ կ'ստանայ այսօր մեծ ծաւալում մը. ու անտարակոյս պիտի հասնի վայրկեան մը, ուր այդ վայրերու բաւական թիւ մը գրեթէ մեծ մասամբ պիտի սփոփէ գործաւոր եւ աղքատ դասակարգը՝ ընծայելով անոր իր հիւանդութեան հարկաւոր բուժապարմանի մը ամբողջութիւնը. բան մը՝ որ կ'արդարացնեն իրենց կազմակերպութեամբ վերոյիշեալ հիւրանոցները:

Ընդարձակ եւ շքեղ հաստատութիւններու մէջ, կառուցուած են դէպի հարաւ նայող յատակագծով մը: Հիւանդները ունին իրենց համար սեպհական սենեակներ, արամադրելի մարմնամարզական ինչպէս նաեւ լողանքի եւ ցնցուղաւոր լուացումի սրահներ: Մաքուր կերպով օդաւէտ լինելու համար, այդ շէնքերը միշտ գետեղուած են անտառներու կամ լեռներու մօտ: Երբ իրենց նախաճաշը կ'ընեն՝ հիւանդները դուրս կ'ելլեն ննջասենեակէն ու կ'երթան դէպի հարաւ նայող եւ անձրեւին ու հովին դէմ պաշտպանուած հանգստուէտ կալըրիներու մէջ, ուր երկնցած երկար աթոռներու վրայ կը ծծեն լեցուն թոքով կենսատու մաքուր օդը: Ճաշելու համար յատուկ սրահներ կան, որոնց լաւաւապէս կազմակերպութեան համար մեծ հոգատարութիւն ցոյց տրուած է: Հիւանդները կը ճաշեն՝ իւրաքանչիւրին համար մասնաւոր կերպով պատրաստուած եւ ծառայուած զատ զատ ամաններու մէջէն սննդարար կերակուրներ, ու ճաշէն վերջ մասնաւոր սրահի մը մէջ, ամեն հիւանդ կ'երթայ լուալու իր բերանը հականխական հեղուկներով եւ մաքրելու ակոսները խողանակով: Իւրաքանչիւր առողջապահական հաստատութեան մէջ կը գտնուի ընթերցարան — զբօսարան կոչուող խոշոր սրահ մը, ուր կան գրադարան մը, դաշնակ, պիլանո, նարտի խաղեր եւ այլն:

Կեանքի միօրինակութեան առջեւ առնելու համար, ամեն նախզգուշութիւն ձեռք առնուած է: Կը կազմակերպեն յաճախ հանդէսներ, նուագահանդէսներ, ներկայացումներ եւ դասախօսութիւններ: Հիւանդը կը սովորի այդ կերպով առողջապահութեան գլխաւոր պայմանները: Դարձեալ՝ անոնց ապագան նկատի առնուած է՝ այնպէս որ կը սովորեցնեն թեթեւ արհեստներ, ինչպէս յախճապակիի վրայ նկարում, ձեռնանոցի պատրաստութիւն, եւ այլն. այսպէս՝ այն գործաւորները որ իրենց հիւանդութեան ապաքինումէն կամ բարւոքումէն վերջ պիտի վերստանային անկասկած զայն՝ ծանր եւ անմաքուր արհեստ մը գործ դնելով, յարաբերաբար ուրիշ դիւրին եւ թեթեւ արհեստով մը պիտի կարենան իրենց օրապահիկը ճարել:

Որպէսզի բարոյապէս հիւանդը յաճախ իր ընտանիքի հոգովը չտառապի, թոքախտի դէմ հասարակաց գանձանակներ հաստատուած են, որոնցմով թոքախտաւոր գործաւորներու ընտանիքին օգնութեան կը հասնին. նոյնպէս առողջապահական այդ վայրերու մէջ այցելող բարեսէր անձերու օգնութիւնները՝ շատ հիւանդներու ընտանիքները ոչ նուազ անգամներ կ'ափովեն:

Յորմէհետէ Գերմանիայի մէջ այս հաստատութիւնները գոյութիւն ունեցած են, հոն մտնող հիւանդներուն $\frac{1}{10}$ ին 20ը բուժուած են եւ 60ը գոհացուցիչ կերպով իրենց հիւանդութիւնը թեթեւցած գտած են:

*
*
*

Ֆրանսայի մէջ թոքախտաւոր գործաւորները այս բախտը ունեցած չեն. հիւանդանոց կը մտնեն անոնք, միտնելու համար: Ժողովրդական այդ օրինակ հաստատութիւններու օգտակարութիւնը թէեւ խիստ մեծ, սակայն անոնց թիւը բազմապատկելով հասարակական ընդհանուր պահանջի մը գոհացում տալու խնդիրը՝ բաւականին գործնական չէ, արդի ընկերութեան ինքսէր ձգտումներուն փոյտութիւն ունենալովը:

Պէտք էին աւելի արմատական միջոցներ, որ այդ ախտը արմատախլէին չքաւոր դասակարգին մէջէն, կարճ ժամանակի մէջ առանց մեծամեծ գոհողութիւններու: Ուրիշ կողմէ սպասելու չէր անտարակոյս այդ հանրօգուտ միջոցին գիւտը, բայց եթէ գիտութեան ծոցէն եւ անկից միայն:

Փարիզի բժշկական Ֆաբիւլթէի նշանաւոր բնախօսներէն Տօք. Շարլ Ռիշէ եւ իր աշխատանոցի (լապօռաթուառ) վերատեսուչ Տօք. Հէրիքուր, որոնք ճշմարիտ առաջին առաջնորդ ոյժը կազմեցին շիճկաբուժութեան (sérothérapie), զբաղեցան թոքախտի դարմանը գտնելու խնդիրով: 1888-ին, Գիտութիւններու Ակադեմիային ներկայացուցին իրենց մէկ աշխատութեան արդիւնքը՝ թէ միքրոպային վարակումներէ չբռնուող կենդանիներու արիւնը երբ ներարկուի նոյն վարակումները դիւրութեամբ ստացող ուրիշ կենդանիներու, այս վերջինները երբեմն նոյն իսկ անընդունակ կը դառնան հիւանդութեան դէմ:

Դարձեալ, 1893-ին, փորձեր կատարեցին շուններու վրայ՝ ներարկելով անոնց թոքախտաւոր մարդու արիւնով վարակուած ուրիշ շուններու արիւնը. ու կարողացան հաստատել որ այսպէս պատուաստուած շուններու թոքախտը կամ կ'անհետանար եւ կամ երկար ժամանակ մը կը չէզոքանար: Միեւնոյն բժիշկները միմիայն հում միս կերցնելով թոքախտէ-բռնուած շուններու, գոհացուցիչ արդիւնքներ ձեռք բերին:

Սակայն նկատելով այդ տեսակ սննդառութեան մը կիրարկութեան անյարմարութիւնը, հիւանդները դարմանելու համար, որ յաճախ անկարող են թոքախտի բաւական առաջացած վայրկեաններուն այդ սնունդէն օգտուելու, երկու տօքթէօռները մտածեցին միսին այն մասը միայն գործածել որ կը ծառայէր թոքախտի բուժումին: Ու յաջողեցան գտնել թէ գնդերային նեարդերը (libre musculaire) որ միսին հաստատուեն մասը կը կազմեն, որ եւ է կերպով չէին օգներ թոքախտի դարմանին, եթէ գնդերային հիւթէն (suc musculaire) բաժնուէին. ուստի պէտք էր այս հիւթը առանձնացնել ու հիւանդին տալ՝ թոքախտին դէմ կողակուել:

Առին եղի ծեծուած միս եւ իր կշիռին կէսին հաւասար ջուրի մէջ դրին երկու ժամ. դնդերային հիւթը լուծանելի լինելով մասամբ տարածուեցաւ ջուրին մէջ. միտը վերստին զօրաւոր ճնշումի մը կենթարկելով անոր մէջի բոլոր դնդերային հիւթը քաղեցին:

Այն կենդանիները՝ որոնց այս հիւթը տրուեցաւ, իրենց հիւանդութենէն օրէ օր բուժելու սկսան. իսկ անոնք որ միայն մսին դնդերային հիւթէ զուրկ հաստատուն մասը կերան՝ գրեթէ նոյն արագութեամբ ընկճեցան՝ որպէս թէ միս բնաւ կերած չըլլային:

Ուրեմն այն թոքախտաւոր հիւանդները որ չէին կարող օրը երկու քիլօ հում միս ուտել՝ դիւրութեամբ պիտի կարենան առնել 100-200 կր. հիւթ. մսի քանակութիւն մը որ հարկաւոր էր թոքախտի դարմանումին մէջ եւ որ այդքան դնդերային հիւթ կը պարունակէ: Եթէ անմարսողութիւն եւ նմանօրինակ անպատեհութիւններ ներկայանան բժիշկին կը մնայ իր հիւանդին բնութեան համեմատ հիւթին քանակը աւելցնել կամ պակսեցնել: Դնդերային հիւթը պէտք չէ տաքցնել, որովհետեւ ջերմութեան տակ խմորիչներ եւ «ալպիւմինօիտ» պարունակող մարմինները կը թանձրանան եւ կը կերպարանափոխին. բան մը որ իր կարգին պատճառ կը դառնայ դնդերային հիւթին բուժարար ազդեցութեան կորսուելուն: Կարելի է զայն խմցնել հիւանդին նոյնութեամբ եւ բոլորովին պաղ:

Դնդերային հիւթը ստանալու համար՝ երկու բժիշկներու առաջարկած մեթոտն է, — առնել մէկ քիլօ լաւ միս. թողուլ զայն երկու երեք ժամ վարակիչ սերմէ եռացումով ամլացած եւ պաղած կէս քիլօ ջուրի մէջ: Մսի դնդերային հիւթէն մաս մը լուծուելով կը փոխանցուի ջուրին մէջ. յետոյ մսին մէջ մնացորդ հիւթն ալ ամբողջովին ձեռք բերելու համար՝ ջուրէն հանելով զայն, ամուր ու մաքուր լաթի կտորի մը մէջ (օրինակ դաշկիւնակ մը, զայն չորս ծայրերէն կապելով՝ տոպրակի մը ձեւ տալու համար), կենթարկելու է ճնշումի: Եթէ այս գործողութիւնները լաւ կատարուին մէկ քիլօ միսէն կարելի է ստանալ 50-100

խորանարդ սանդիմնթր դնդերային հիւթ, ջուրին հետ լուծուած վիճակի մը մէջ: Դնդերային հիւթը եւ կէս քիլօ ջուրը՝ ընդամենը 550-600 կր., պէտք է մէկ օրուան մէջ, երեք անգամէն՝ իւրաքանչիւր ճաշի սկիզբը թոքախտաւորին խմցնել: Որպէսզի դնդերային հիւթին մէջ ներգործող (actif) տարրերը չոչնչանան՝ զայն տաքցնելէ զգուշանալու է: Եթէ հիւանդը կարող չէ պաղ խմել եւ զգուանք զգայ՝ կարելի է համեմուած եւ միայն գաղջ ապուրի մէջ խառնած տալ:

Այսպէս պատրաստուած հիւթով՝ Տօք. Ռիչէ եւ Տօք. Հերիքուր կը դարմանեն չորս շուներ, որոնց իւրաքանչիւրին թոքախտի («պասիլ»)ներ կը ներարկեն հաւասար չափով: Գործողութեան սկզբնաւորութեան իսկ շուներէն մին կը մեռնի. երկրորդը 26 օր յետոյ միեւնոյն բաղդին կ'արժանանայ, ու մնացած երկուքը այնպիսի հիւանդագիրն ծանր վիճակ մ'ունէին որ հազիւ իսկ երկու օր ապրիլու յոյս կը ներշնչէին: Այս վերջիններէն մէկին, որ պառկած իր անդամալուծուած կուշտին վրայ, ուղղակի ստամոքսին մէջ ներարկեցին դնդերային հիւթը. որովհետեւ անկարելի էր որ եւ է կերպով բան մը կերցնել կամ նոյնիսկ խմցնել անոր: Ողջ մնացածներէն երկրորդը մինչ երկու օր վերջ կը մեռնէր, դնդերային հիւթով ներարակուածը հետզհետէ ոյժ կ'ստանար, իր ոտքնրուն վրայ կանգնելու կը ջանար ու երեք շաբաթէն կատարեալ առողջ վիճակ մը կը ներկայացնէր. անոր մարմինին ծանրութիւնը բարձրացած էր ըզզալի կերպով՝ ներարկումի գործողութենէն առաջ ունեցած ծանրութենէն:

Թոքախտի դէմ կռուելու այս նոր միջոցը՝ յուսալ կուտայ թէ կարելի պիտի լինի, գուցէ մօտ ապագայի մէջ, այդ անարկու հիւանդութիւնը չէզոքացնելու եւ զայն անվտանգ հիւանդութիւններու կարգը դասելու: Պիտի դարմանուի ան ինչպէս կը դարմանուին այսօր «տիֆթէրի»ն եւ ամխախտը: Ո՛չ միայն պիտի բուժի, այլեւ մարդկութիւնը պիտի ունենայ անտարակոյս պէտք եղած միջոցները անոր վարակումներէն ալ զերծ մնալու համար:

Ա.Ն.Ի. ՆՇԱՆ

ԿԵՆՏԵՐ

... Յանկարձ Ոգին յուզուեցաւ ու շատ ինձ դառնապէս .
« Ո՛վ հողածին պատանի, ի գո՛ւր անեծք կը քափես
Դուն քո գրչիկդ ու կը վայես անդադար,
Զի այն շիբերն արցունքի, որ ակօսներ կը բանակ՝
Այֆերեդ վար հոսելով՝ աշտերուդ վրայ վարդանեան,
Աւելի շատ կը հիւծեն սիրոյ վշտահար... »

« Վիշտդ, գիտեմ, շա՛տ ծանր է ու յարիզողդ քեզ հաւար...
Գիտեմ նաեւ քեզ գանկիդ մեջ կը սածես անհաւար
Վարդ երազներ ու տենչանքներ կարողին,
Որով ետ ցաւ, ետ պատանի կուտան քեզի անկե տ
Ու կ'արիւնեն դեռաւի սիրոյդ խոցով անուտ...
Մինչ սեւե՛րու մեջ կը յածի քո հոգին : »

« Այ՛ն, գիտեմ այս անկե, ու դեռ գո՛ւցի անելին...
Ու կը տեսնեմ որ դեմքիդ վարդերն արդեն կը հալին .
Բայց ին՛չ օգուտ, կեանքը սանջ՛անկ մ'ե անեդ
Զանկ ու սանջա՛նկ անընդհատ, որու բեռին սակ անընդ
Զո՛ւր կ'երագի մարդկութիւնն Ապագայ մը յուսաշող,
Որ կը նիրհէ գերեզմանի փոսը նեղ... »

ՀՐՈՒՇԱՆ

Գ Ր Ա Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

ՀԱՒԱՔԱՄՈՅ ՀԱՅՈՑ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐԻ

Հրատարակել Հայ ժողովրդական երգերը՝ զանոնք ծանօթացնելու համար Եւրոպային՝ գեղեցիկ եւ գնահատելի գաղափար մ'է իրաւամբ : Հանրածանօթ Պ. Առաքել Մատուրեան առաջին անգամ յղացողն եղաւ այդ գաղափարին ու չինայեց ատոր իրագործումին հարկաւոր զոհողութիւնը : Այսօր՝ շնորհիւ իրեն, երգիչ Պ. Լեւոն Եղիազարեան կը յաջողի Փարիզի մէջ լոյս ընծայել « Հայոց ժողովրդական Երգերի Հաւաքածոյ » անուամբ առաջին տետրակ մը :

Իայց որքան գործի մը եւ հրատարակութեան մը գաղափարական մեծութիւնը կարեւոր լինի, այնքան, ի հարկէ, անոր յաջող իրագործումը փափաքելի եւ ցանկալի կը լինի : Առաջին գիրքը որ ձեռքերն իս հասաւ՝ բանալէ առաջ՝ սրտի տեսակ մը անհանգիստ բարախիւն ունեցանք. բնախօսական երեւոյթ մը որ յաճախ մարդուս վրայ երեւան կուգայ երբ երկու զգայնիկ բայց անստոյգ տպաւորութիւններու մէկին հակազդեցութեան կը պատրաստուի ենթարկուիլ : Գնահատում մը ունէինք ընելիք այդ նոր հրատարակութեան մասին, գնահատում մը նպաստաւոր կամ աննպաստ : Պ. Եղիազարեան յաջողած է թէ ոչ, Պ. Մատուրեանի պատուաբեր նպատակը պէտք եղածին պէս իրագործել, — պատասխանը կը գտնենք, առ այժմ աւելի թացասական քան թէ հաստատական :

Ժողովրդային երգ ըսելով կը հասկնանք մենք գոնէ ինչ որ ժողովուրդը ինք ստեղծած է ու կ'երգէ. հասկացողութիւն մը որ կ'ամրապնդուի նոյնիսկ Պ. Եղիազարեանի յառաջաբանին խօսքերով. « . . . ոչինչ այնքան լաւ եւ աւելի ճարտար կերպով չէ արտացոլում մէկ ազգի հոգին, որքան ժողովրդական երգերը, հիանալի իրենց անկեղծութեամբ, կազմած առանց գրական ճիգի, ինքնաբերաբար դուրս ելած

ազգի նոյն իսկ խորքերից, առանց արտաքին ազդեցութեան, եւն. » : Բայց Հայոց ժողովր. Երգերի Հաւաքածոյին այս առաջին տետրը կը պարունակէ եօթը երգեր, որոնց հալիւ երեքը, — Բօյր բարձր, Ձիւմ գլխին, Հայրիկ —, ժողովրդական կարելի է անուանել միայն : Մնացածները շինուած են կամ Եւրոպա ուսած եւ կամ անոր ազդեցութեան տակ սնած մեր հայ ձայնազրագէտներէն, որոնք ժողովրդական գրողներ կամ աշուխներ լինելէ կը դադրին, եւ շատ թէ քիչ չափուած են մեր եկեղեցական երգեցողութիւններուն վրայ, որոնք ժողովրդական կարելի չէ համարել բնականաբար : Արդ, խնդիր է թէ ունի՞նք ժողովրդական բուն երգեր, — խիստ քիչեր կան, որոնց հաւաքումը այնքան կը դժուարանայ որքան զանոնք հաւաքողը տգէտ է հայ ժողովրդի երաժշտական ընդունակութիւններուն, ճիրքերուն. ու զանոնք բնորոշելու եւ առանձնացնելու համար պէտք է լաւ ուսումնասիրած ըլլալ անոր ամբողջ ցեղաբանական պատմութիւնը, դրացի ազգերու հետ ունեցած յարաբերութիւնները, քաղաքական վիճակը եւ վերջապէս այն ամեն պարագաները որ կրնան ազդել ինչպէս անոր լիզուին ու գրականութեան՝ նոյնպէս երաժշտական տաղանդին վրայ : Գտնելու համար այն ճշմարիտ վայրկեանը, ուր Հայը կրցաւ ազատ թռիչ տալ իր երաժշտական հանճարին, ուր ան երգեց զգացումներու բնական յորդումի մը մէջ, ուր ան, մէկ խօսքով, գերծ մնաց ամեն կողմնակի ազդեցութենէ յերկրելու իր ժողովրդական երգերը : ձեռնհասութիւն եւ մասնաւոր հմտութիւն կը պահանջէ. ուսումնասիրութեան հող մը որ հալիւ թէ մշակուիլ սկսած լինի մեր մէջ :

Աչքի առջեւ ունենալով Պ. Եղիազարեանը՝ չէինք մտածեր իսկ այդքան դժուարին խնդրի մը լուծումը իրմէն սպասել. սակայն իրաւունք ունէինք պահանջելու, որ գոնէ իբր երգիչ մը՝ եթէ ոչ ճշմարիտ ժողովրդական երգերու ձեռնհաս հրատարակիչ մը, աւելի չըջահայեցութիւն գնէր երգերու ընտրութեան մէջ՝ զանոնք հրատարակելու ելլելէ առաջ : Թերեւս իրեն դէմ այսքան խստապահանջ լիզու մը

գործածել թոյլ չտայինք մեզ՝ եթէ միայն հայ հեղինակնե-
րէ շինուած երգեր լինէին իր հրատարակածները . ցաւալին
հոն է որ իր առաջին քայլին իսկ՝ Պ. Եղիազարեան անանկ
խոշոր սխալ մը կը գործէ որ ոչ միայն իր հրատարակութեան
անունին պիտի վնասէ՝ այլեւ անոր արժէքը պիտի կտորէ
մանաւանդ եւրոպացիներու առջեւ :

Ն. Ռուսինեանի հեղինակութիւն կարծուած «Կի-
լիկիա — Երբոր բացուին» բանաստեղծութիւնը՝ բառական
զեղեցիկ թարգմանութիւնն է ֆրանսական երգի մը — Նոր-
մանտիա — , որ այսօր գրեթէ կ'երգուի միւլենոյն եղանա-
կով Ֆրանսայի եւ մանաւորապէս Նորմանտիայի մէջ : Ն.
Ռուսինեան հայացուցած է այդ բանաստեղծութիւնը երկրին
անունը, Նորմանտիա, Կիլիկիայի վերածելով . ու Պ. Ե-
ղիազարեան այսօր իր Հաւաքածոյին մէջ՝ այդ երգը ան-
գիտակցաբար իբր հայկական եւ մանաւանդ ժողովրդական
երգ կը հրատարակէ : «Երբոր բացուին» ի հայ թարգմա-
նութիւնը վերստին ֆրանսերէնի թարգմանուելով՝ անաւա-
սիկ Հաւաքածոյին մէջ գուրս եկածէն մէկ քանի տողեր .

Quant sourira le ciel bleu	} Երբոր ժպտի կապոյտ երկնքի մէջ Քարունը այդ օրհնեալ եղանակը
Le printemps saison benie	
.....	.....
Je voudrai voir Kilikia	} Կը ցանկամ տեսնել Կիլիկիան , Սիրելի եւ սիրուն հայրենիքս :
Patrie aimée autant que belle	

Մինչդեռ Ն Ռուսինեան տեսէք սրբան յաջող կերպով
թարգմանած է հետեւեալ իսկական նորմանտական բնագրէն .

Quant tout repait à l'espé-	} Երբոր բացուին դռներն յու- րանս ,
Et que l'hiver fuit loin de nous ;	
.....	.....
Je veux revoir ma Norman-	} Ցանկամ տեսնել զիմ Կիլի- կիա (Նորմանտիա) , Այլաբ՛ն որ ինձ ետուր ա- րեւ :
C'est le pays qui m'a donné le jour .	

Պ. Փիէռ Օպսի որ նախաբան մը գրած է միւլենոյն

գրկողիին մէջ, իբր հմուտ անձնաւորութիւն քննելով Պ. Եղիազարեանի հայ ժողովրդական ըսած երգերը կը թուէ թէ կը տարակուսի իր կարգին՝ թէ անոնք իրօք ժողովրդական ըինին ու կը գրէ .

«... S'il est exact que ces chants soient bien des chants populaires, ... — Եթէ ճշմարիտ է թէ այս երգերը իսկ ու իսկ ժողովրդական երգեր են » :

Ու կը բացագանչէ անմիջապէս որ անոնք հեղինակուած են մեր օրերը, եւ թէ հայերու երաժշտական տաղանդին վրայ ներգործած է եւրոպական արուեստը . դարձեալ, հայերը պէտք էր եւրոպացիներու նման երգէին, կ'ըսէ, քանի որ կ'ընդունի թէ մեր ազգը միեւնոյն Հնդ-Եւրոպական ցեղին կը պատկանի եւ այլն :

Պ. Օպուիի այս խորհրդածութիւնները կարելի չէ ուղիղ նկատել այն պատճառով որ նախ անոնք տարակուսանք եւ տարտամութիւն կ'արտացոլին եւ ծնունդ առած են հաւաքածոյին պարունակութիւնէն : Երկրորդ չենք կարող ըսել որ հայուն երաժշտական հանճարը եւրոպականին համանման է, դարձեալ այն նկատողութեամբ որ մինչեւ վերջին ժամանակներս անիկա բոլորովին զերծ էր քաղաքակիրթ աշխարհի ազդեցութիւնէն, բայց ենթակայ էր ուրիշ ազդեցութիւններու : Կրնայինք աւելի ճեշտ եզրակացութեան մը հանգիլ, հայ եւ եւրոպական երաժշտութեան մէջ ճշմարիտ սահման մը գծել՝ եթէ աչքի առջեւ ունենայինք մեր եկեղեցական արդէն ինքնատիպ եւ սեպհական երգեցողութիւնները : Բազդատութեան եզրը այնքան անորոշ եւ թոյլ կ'ըլլայ որքան մեր ժողովրդական երգերը նկատողութեան առնուին, որովհետեւ, ինչպէս ըսինք, անոնց մէջ ընտրովի հաւաքում մը տակաւին եղած չէ . հայ ժողովրդական երգերէն եթէ անշատուին արար եւ թուրք եւրաժշտութիւն բուրողները, մնացածները մեր եկեղեցական տիտուր երգեցողութիւններու տպաւորութիւնը կը թողուն . իսկ անոնք որ ժամանակակից ծագում մ'ունին, եւրոպական եղանակներու ներդաշնակութիւնն ունին :

Մինակ չէ զժբաղդաբար Պ. Եղազարեան որ եւրոպական

երգ մը՝ բանաստեղծութիւն մը իբր հայկական կը ներկայացնէ: Ինքզինքնին բանգէտ - գրող հռչակելու համար հրապարակի վրայ պոռուք պոռուք հանողներէն ոմանք ալ տգէտ պարզամտութեամբ մը նմանօրինակ անհեթեթութիւններ գործած են: Ի՞նչ արգարացում պիտի տայիք պարոնին մէկին որ՝ Փարիզի մէջ, Ֆրանսացիներու առջեւ, հայ գրականութեան վրայ ֆոնփերաւն մը ընել փորձած պահուն, «Հանրի-Հայն»էն Նալբանդեանի թարգմանած «Ազատն Աստուած այն օրից»ը միամիտօրէն իբր հայկական բանաստեղծութիւն թարգմանաբար կը կարդայ: Արդեօք ունկնդիր Ֆրանսացիներէն ոմանք չկռահեցին թէ այդ ոտանաւորը իրենց սիրելի գերմանացի բանաստեղծ Հանրի-Հայնի գրածն է: Ոտանաւոր մը որ իր ամբողջ պատմութիւնը՝ կեաքը ունի: Ու օտարները որքա՞ն ողորմելի գաղափար պիտի կազմէին մեր գրականութեան ու գրողներու վրայ. . . Եթէ ամեն մարդ իր կարողութեան եւ ընելիքին վրայ հարկաւոր գիտակցութիւնը ունենար իր կօշիկէն վեր չէր ելլեր՝ պիտի ըսէք, բայց ի՞նչ է ասոր գարմանը: Այս կարգի երեւոյթներ այնքան յաճախադէպ են մեր մէջ՝ որ ամենալուրջ խնդիրներ աղայամտօրէն կը վերլուծուին ու ծիծաղախառն ցաւ մը կը պատճառեն: Դարձեալ խմբագիր եղած մէկ պարոն՝ անցեալները թոյլ կուտար իրեն Նոր-Դարի մէջ յայտարարել թէ՝ որովհետեւ հայ լրագիրը չէ կարող վճարել մասնագէտ գրողներ՝ անոր որ եւ է աշխատակիցը պարտաւորուած է իր խելքը հասածին վրայ ալ գրել՝ չհասածին վրայ ալ: Զարմանալի պիտի չթուէր ուրեմն, որ իրեն այսքան սաճարձակութիւն վերապահող զէլզէկ մը չի ելլէր, օրինակի համար, օր մը՝ իբր գիտնական գիտութեան վրայ ճառելու, ուրիշ օր մը իբր գրագէտ՝ հայ լեզուի եւ գրականութեան վրայ դասախօսութիւններ ընելու. հոգ չէ թէ ոչ մէկին եւ ոչ միւսին մէջ հմուտ ըլլար: Այդպիսիները լաւ կը լինէր որ բանջար ծախէին քան թէ լոյսի եւ գիտութեան անունով միամիտ ընթերցողներու օրն ու արեւը խաւարեցնող իրենց բարբառնջանքները հրապարակ նետէին:

Գայլով Հաւաքածոյին թարգմանութիւններուն՝ չափա-
կան եւ հանքաւոր չեն . քանի որ ազատ թարգմանութեամբ
կ'ողջուէր հրապարակ նետուիլ երգերու իմաստը լաւ կը լի-
նէր որ գոնէ դայն չայլափոխուէր եւ չօտարացուէր : Թարգ-
մանութիւնները կարգացող մը կը փորձուի ստէյ կարծել
որ անոնք հայ բնագրէն փոխադրուած չլինին : Չափազանց
անյաջող ու ճախող գուրս եկած են :

Գարձեալ Փիէռ Օպուիի նախաբանին մէջ հայ թարգմա-
նութիւնը հարազատ չէ . մինչ Պ. Օպուի կ'ըսէ . « . . ces Ar-
méniens chantent comme chanterait un Russe » — հայերէն
թարգմանուեր է . « . . այդ Հայերը երգում են որպէս եւ-
րոպացիներ » — փոխանակ « որպէս մի ռուս » ի — » :

Հաւաքածոն ներդաշնակուած է Ֆրանսական երաժշտու-
թեան նշանաւոր վարպետներէն , ինչպէս Ռէյյէր , Վէնսան
ս'Էնտի եւն : Գործը շահեկանութիւնէ զուրկ չէ ա) այս տն-
սակէտով , բ) իր հայեցակէտով :

Տետրը մեծագիր է եւ տպագրութիւնը մաքուր թղթի
վրայ . երգերու մասը որքան խնամուած է այնքան ան-
խնամ ձգուած է նախաբան—յառաջաբանի մասը : Կը մաղ-
թէինք որ այդ հրատարակութիւնը շարունակուէր եւ Պ .
Եղիազարեան կարող անձերու աջակցութեամբ՝ իր այս ծանր
սխալները ուղղելով ջանար գործը իր ցանկալի բաձրութեան
վրայ դնել . այս է այդ հրատարակութեան ճշմարիտ բարե-
կամներու փափաքը : Հակառակ պարագային՝ մանաւանդ օ-
տարին առջեւ , ազգային անուանարկութեամբ մը պիտի
նոսեմանայ հաւաքածոն եւ անոր հրատարակիչը շեշտակի ու
կծու խճբճանքներու նշաւակ պիտի լինի : Արա՛ւ

Ստացանք Վառնա հրատարակուիլ սկսող Շաւիղ կիս-
ամսեայ գրական հանդէսին 1 եւ 2 թիւերը : Չենք ուզեր
գնահատում մը ընել հիմակուրնէ . սակայն կ'ողջունենք ա-
նոր երեւումը որո իհետեւ հայ մամուլին մէջ նոր ոյժ մ'եւս
կ'աւելնայ եւ հետեւաբար անոր սանձարձակութիւնը զսպող
սատար մը : Կանխահաս եւ անորոյ սկզբունքներով սնած
մտքերն են որ մեր թերթերուն բազմամայրուն մէջ տխրե-
լութիւն եւ անիմաստութիւն կը գտնեն : Շաւիղ անտարա-
կոյս գնահատելի կերպով օգտակար պիտի լինի , եթէ կուսակե-
ցական եւ անձնական կրքերու որրան չբառնայ : Յաջողու-
թիւն կը մաղթենք :

ԱՒԱՆԴԱՎԷՊ

ԿԻՍ — ԲԱՐԵԿԱՍՐ

Երեւոյթեկ պիտի չի դատեղ,
Ան խաբող է շատ անկարճ,
Ու ծուղակի մը մեջ անեղ
Կորնայ ձրգեղ քեզ անկարճ...

***

Լսէ՛, Երուանդ, — ըսաւ բարի հայրը՝ իր հոգիին բոլոր խանդաղատանքը ձայնին մէջ դնելով, — յատկապէս կանչեցի քեզ իմ մօտս, կարգ մը օգտակար խրատներ տալու համար, այնպիսի խրատներ՝ որոնք որդեպէր հօր մը գործվագութիւն սիրտէն միայն կարող են բղխիլ:

Վանի գեռ մանուկ էիր, առաջին գործս եղաւ առողջ գաստիարակութիւն մը եւ հիմնաւոր կրթութիւն մը տալ քեզ. որպէսզի մտքիդ հորիզոնն ընդարձակուի, ու բանականութիւնը հասաւաջիլ արմատներ տարածէ գանկիդ մէջ՝ իրերը տրամաբանօրէն դատելու եւ անոնց մէջ յաջող ընտրութիւն մ'ընելու համար: Արդեօք հասած եմ նպատակիս. — չեմ գիտեր. միայն գոհ եմ որ ոչինչ խնայած եմ այդ մասին, եւ երջանիկ՝ որ այս վայրկեանիս անբաւ հրճուանքն ունիմ խօսելու ո՛չ թէ փոքրիկ երախայի մը՝ այլ արդէն հասած երիտասարդի մը, զարգացած մարդու մը հետ որ ամբողջութեամբ ինձ կը պատկանի...:

Երուանդ, ոտքի վրայ, լուռ ու մտախոհ կ'երազէր, աչքերը տախտակամածին վրայ սեւեռած, մինչ բարի հայրը, թիկնաթոռին մէջ թաղուած գուրգուրալից նայուածքներու մէջ կուլ կուտար իր սիրասուն գաւակին համակ էութիւնը:

Պահ մը լուռ թեմէ վերջ շարունակեց. — Երուանդ արդէն տարիքդ առած ես, հետեւաբար ատակ դուն քեզի կառավարելու. ուստի իմ կողմէս անխրաւութիւն կը լինէր աւելի երկար պահել քեզ թեւերուս տակ: Ընդհակառակը, կ'ուզեմ բացարձակ սղատութիւն տալ քեզ, որպէսզի այժմէն իսկ փորձուիս կեանքի պայքարին մէջ: Վու տրամադրութեանդ տակ կը գնեմ իմ ամբողջ հարստութիւնս. գնա՛, մտիր աշխարհային կեանքի մէջ, եւ ըրէ ինչ որ կ'ուզես, բաւական է որ պարկեշտութեան ու ժուժկալութեան սանձմաններէն չանցնիս եւ անազարտ պահես թու եւ հետեւաբար իմ պատիւը: Կարծեմ թէ աւելորդ է թուարկել « տա»

նաբանեայ պատուիրանները», որոնց կէտ առ կէտ գործադրուումն անհրաժեշտ պէտք մըն է, ինչպէս հոգեկան անդորրութեան նոյնպէս ալ մարմնական առողջութեան համար: Զգուշացիր մանաւանդ, սիրելի դուակս, կեղծաւորներէն ու չողոքորթներէն. որովհետեւ մարդուս ամենամեծ թշնամիներն են անոնք եւ շատ անգամ պատճառ կը դառնան խելքէ միտքէ դուրս չարիքներու:

Մեծ ուշադրութիւն դարձուր բարեկամներուդ ընտրութեան մէջ, եւ քու գաղտնիքներդ մարդու մի՛ վստահիր: Ճիշտ է որ անձնուէր բարեկամ մը ամէն բանէ աւելի կ'արժէ եւ կրնայ օգտակար ծառայութիւններ մատուցանել մանաւանդ նեղ օրերու մէջ. բայց... ինչ որ կը փայլի ոսկի չէ. ու մի՛ մոռնար որ ես իմ ամբողջ կեանքիս մէջ ունեցած եմ կես — բարեկամ մը միայն:

Առ այժմ այսչափ: 'Ինա՛, անվախօրէն մտիր մարդկային հոսանքին մէջ, որ անընդհատ եռուզեռ կուգայ. եւ եթէ օգնութեան կարօտիս՝ դիմէ իմ խորհրդներուս:

Այդ վայրկեանէն, Երուանդի կեանքին մէջ նոր թուական մը բացուած էր: Նոր էջ մը՝ իր կենսագրութեան համար, զոր նախորդներէն բոլորովին տարբեր գոյներով պիտի նկարէր անշուշտ ապագան: Երբ բազդատութեան կը դնէր անցածը գալիքին հետ, աչքերը կը բոցաւառէին, շըրթունքներուն վրայ կը փթթէր հրճուանքի գոհ ժպիտ մը ու սիրտը կը տարուբերէր յուսազեղ երազներու մէջ:

Եւ ինչպէս թուշուս մը, որ, երկարատեւ կապանքէ մը վերջ, օր մը վանդակին դուռը բաց կը գտնէ ու ազատ թիւ կ'առնէ անհուն տարածութեան մէջ, առանց նոյն իսկ անգամ մը ետին նայելու, Երուանդ առիթէն օգուտ քաղեց ու նետուեցաւ զուարճութեան ու բազդախնդրութեան աշխարհը, կեանքի բոլոր հեշտանքը մինչեւ մրուրը քամելու համար:

Յաջողութիւնն իրեն հետ էր միշտ, որովհետեւ իր մէջ կը մարմնացնէր ազնիւ սիրտի մը եւ զարգացած միտքի մը բոլոր ձիրքերը, որոնք կարճ ժամանակի մէջ համակրութիւն մը շինեցին իր անունին շուրջ. ասոնց վրայ աւելցուցէք նաեւ գեղեցիկ դիմագծութիւն մ'ու վայելուչ հասակ մը՝ քսան ծաղկազարդ գարուններու գեղովն ու բոյրովը հիւսուած, եւ վերջապէս իր հարստութիւնը, որ շատ անգամ ամենէն աւելի զօրաւոր միջոցն է, ներկայ մարդկային ընկերութեան մէջ, նոյն իսկ անկարելին կարելի ընելու համար:

Հեազհետէ, Երուանդ սկսաւ ծանօթանալ բարձր ընտանիքներու հետ եւ ազատ մուտք գտնել ընկերութիւններու մէջ: Այդ բանը շատ նպաստեց իրեն՝ մտերմական յարաբերութիւններ ստեղծելու, որոնք, օր օրի աւելի սերտ կապերով ամրապնդուած, միջոց պիտի տային իրեն, ապագային, կենակցի յաջող ու բարեբաւտիկ ընտրութիւն մը ընելու: Հաշիւը ճիշտ էր: Շատ չանցած, ամէն կողմ սկսան արգէն իր վրայ խօսիլ, եւ ա՛լ ամէն դուռ վերջնականապէս բաց էր իր առջեւ: Անկարելի էր որ տեղի ունենար ընտանեկան հաւաքում մը, պաշտօնական հանդէս մը, խնջոյք, երեկոյթ, պարահանդէս, նուագահանդէս, եւն., որուն Երուանդ հրաւիրուած չլինէր: Միւս կողմէն ալ, առիթը ձեռքէ չէր փախցնէր, լիտ լին վայելելու համար իրեն եղած առանձնաշնորհումներէն, առանց սակայն ծայրայեղ զբօսամու մը լինելու:

Երբ սալօնէ մը ներս կը մտնէր, համակրողներու երկսեռ խումբ մը պատրաստ էր միշտ զինքը գիծաւորելու եւ իրեն գովեստներ ու յարգանքներ շոռայելու համար: Ու Երուանդ սրտանց գոհ էր ու երջանիկ:

* Հինգ տարի անցած էր: Երուանդ դեթիէ բոլորովին փոխուած էր հիմա. որովհետեւ իր անկածալից կեանքը շատ բան սորվեցուցած էր իրեն: Կը զգար որ միօրինակ զուարճութիւնը կ'առաջնորդէ դէպի ձանձրոյթը, ու իր աւկանջին տակ շոռայուած գովեստները՝ պարզ շողքորթութեան ծնունդ են. ուստի հոգ տարած էր արգէն իր անշարժ քարեկաւներու ընտրութեան: Բայց Երուանդ զարձեալ կը սխալէր: Իր հայրը, որ վայրկեան մը աչքէ չէր հեռացուցած զինքը, հիանալի ապացոյց մը տուաւ այդ մասին:

— Ուրեմն կը կարծես թէ քեզի այդչափ անձնուէ՞ր են քարեկաւներդ, ըսաւ ծերունի հայրը, քթին տակէն խնդալով:

— Վստահ եմ... պատասխանեց Երուանդ՝ վերաւորուած: — Եկուր փորձե՛նք անոնց անձնու իրութիւնը: Արգէն մութը սկսած է կոխել ու փողոցներուն անցուղարձը դարձած: Կառքը պատրաստել տուր: Մնացածը ես կը հոգամ:

Քիչ յետոյ շքեղ գոց կառք մը կանգ կ'առնէր Երուանդի քարեկաւներէն մէկին տան առջեւ: Սեւ թիկնոցի մը մէջ փաթթուած մարդ մը դուռը զարկաւ ու հարցուց՝ թէ Սմբատ տու՞նն է: — Այո, գոչեց նախասենեակէն ձայն մը ու մէկը դուրս ելնելով ընդ առաջ վազեց ու ըսաւ.

— Բարի՛ն ըլլայ, ի՞նչ ունիս նորէն, Երուանդ... բայց այդ ի՞նչ վիճակի մէջ կը գտնուիս... դժբախտութիւնն մը...

— Լո՛ւ՛, չչնչաց անծանօթը մատը բերնին տանելով, ու մտիկ ըրէ՛ . Սմբատ, կեանքս վտանգի մէջ է . . . փրկէ՛ զիս . . .

— Բայց ի՛նչ է պատահեր . . . ինչո՞ւ յուզուած ես . . .

— Անսպասելի փորձանք մը . . . մա՛րդ մը սպաննեցի . . . նայէ՛, կառքին մէջ է դիակը, խեղճ հօրս մօտ որ մազ մնաց կաթուածի գար . . . Սմբատ, պէտք է անհետացնել դիակը, կը լսե՞ս . . . ապա թէ ոչ կորսուած եմ . . .

— Ի՛նչ . . . ոճրագործի մը արի՛ւնը մաքրել, մեղսակի՛ցն ըլլալ . . . անկարելի է պոռաց ու դուռը երեսին փակեց :

Երուանդ վրդովուած կառք մտաւ, կառապանին հրամայելով որ Մինրանենց — ուրիշ բարեկամ՝ մը — տունը տառաջնորդէ : Սեւ մառախուղ մը արդէն ամէն ինչ անտեսանելի ըրած էր . ու կառքը կը սուրար ամայի փողոցներու մէջէն, խուլ դղրդիւնով մը : Մինչ հայր եւ որդի կառքին մէջ թաղուած, բառ մ'իսկ չէին փոխանակեր :

Ու այսպէս, մինչեւ կէս գիշեր, տունէ տուն թափառելէ եւ ամէն տեղ նոյն չար-բախտին արժանանալէ վերջ, Երուանդ ամօթահար ու յուսահատ, կ'ուզէր տուն դառնալ, մինչ ծեր բարի հայրը ուրախ ժպտով մը հրամայեց կառապանին, որ զերեւոյք առաջնորդէ իր կես-բարեկամին տունը :

Ի՛րակը նոյն գիշերն իսկ թաղուեցաւ կէս-բարեկամի պարտէզին մէջ, ու տեղը անյայտացնելու համար, վրան կաղամբ տնկուեցաւ . . .

Երուանդ, իր բարեկամներու վատութեան համար կատաղած, ու միանգամայն հիացած իր հօր բարեկամին անձնուիրութեան վրայ, վերադարձին հարցուց իր հօր թէ ինչու կէս-բարեկամ անունը կուտար այդպիսի թանկագին մարդու մը : Հայրը չպատասխանեց : Շաբաթ մը վերջ, Երուանդ իր հօր հրահանգով գնաց նոյն անձին մօտ եւ անկէ պահանջեց այն գումարը զոր քանի մը տարի առաջ փոխ առած էր իր հօրմէն : Գործերու ձախողութեան պատճառով մարգն անկարող էր վճարել : Երկրորդ, երրորդ անգամ դիմում եղաւ : Անոգուտ : Վերջապէս օրէնքին դիմուեցաւ : Ու երբ ոստիկանները գնացին մարդը ձերբակալելու, ուղղակի առաջնորդուեցան պարտէզ : Երուանդ մատնուած էր : Հինգ վայրկեանէն կաղամբներն արմատախիլ եղան, փոսը փորուեցաւ, ու դուրս հանեցին գարշահոտ անձունի փաթթոց մը՝ որ կը ծածկէր խորհրդաւոր դիակը . . . մորթուած ոչխար մը :

Թ Ղ Թ Ա Կ Յ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Աւերիկա [Լին]. պր. Կ. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ. — Խորին շնորհակալու-
թիւններ Ձեր համակիր զգացումներուն եւ նուիրած
աջակցութեան : « Համալսարան » կանոնաւորապէս եւ
ժամանակին պիտի երեւի քիչ ատենէն . որովհետեւ
իր մասնաւոր տպարանի բացումը մօտ է :

« [Թրոյ]. պր. Ա. Գ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ. — Քաղաքիդ խումբ
մը ազնիւ եւ ուսումնասէր երիտասագներուն գնահա-
տումը՝ անուանելով « Համալսարան » կրթութեան լա-
ւագոյն Հանդեսը , մեզ համար խիստ նշանակելի կա-
րեւորութիւն ունի՝ մեր թերթին ժողովրդին օգտա-
կարութեան տեսակէտով . ինչ որ մեր միակ նպատակն
ու փափաքն է : Ձեր եւ անոնց խնդագին շնորհաւո-
րումին մեր անկեղծ շնորհակալութիւնը կը յայտնենք :

Մարսիլիա . 2. Վ. — Հաւնալարանի համեստութիւնը թոյլ չի
տար Ձեր գովեստալից քննախօսական յօդուածը հրա-
տարակելու : Վստահ եղիք որ ան իր անկախ ուղղու-
թեանէն երբէք չպիտի շեղի ու , անաչառ խստապա-
հանջութեամբ մը՝ պիտի խարազանէ հրապարակի վրայ
մտաւոր եւ բարոյական վատթարացում առաջացնող
տիւեղծութիւնները :

Վիեննա . ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ . — Ձեր հանդէսին Մարտ ,
Ապրիլ եւ Մայիս թիւերը չենք ստացած : Կը խնդրենք
այդ թիւերէն սկսած Հանդէսը զրկել բարեհաճիք :

ՊԱՐՏԻԶՊԱՆԵԱՆ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Արուեստահանդէսին գալ փափաքողներէն շատեր Փարի-
զը չճանչնալով՝ շատ մը դժուարութիւններու եւ մեծամեծ
ծախքերու պիտի ենթարկուին : Պատրաստ ենք իրենց ատա-
նագին սենեակներ վարձել [2,50-էն 5 Ֆր. օրը] եւ մաքուր
ճաշարաններ ցոյց տալ [1,25-էն 2 Ֆր. ճաշը] : Փարիզ այն
քաղաքներէն է , ուր կը գտնուին ամեն գրպանի յար-
մար սնունդ եւ բնակարան : Կ'զգուշացնենք մեր հայրենա-
կիցները այն կարգ մը չափազանցուած եւ պայմանաւորուած
ռեֆրամներէն որ երեւցան քանի մը հայ թերթերու մէջ ա-
նոնց թղթակիցներէն գրուած :

Փարիզ հասնելէ մէկ քանի օր առաջ բաւական է մեզ իմաց
տալ՝ կայարանէն առաջնորդուելու համար . դիմել մեզի

G. Bardizhanian 112, Bd. Rochechouart, 112 — PARIS

Հ Ա Մ Ա Լ Ս Ա Ր Ա Ն

Կը հրատարակուի ամիսը մէկ անգամ:
 Իւրաքանչիւր թիւը պիտի ունենայ, առնուազն, 48 էջ:
 Բաժնեգինը կԱՆՆԻԿ է.

	Տարեկան Վեցստնեսայ	
Ֆրանսա	10 Ֆր.	5 Ֆր.
Օտար երկիրներ	12 »	6 »
Թուրքիա	(ողջ) 50 ղրշ.	25 ղրշ.
Ռուսիա	5 ռուպլի	2 ռ. 50 կ.
Ամերիկա	2 տոլար	1տ. 20 ս.
Մէկ թիւի, ՖՐԱՆՍԱ, 1 ՖՐԱՆՔ		

Նամակ եւ Գրուածքներն ետ չեն տրուիր:
 Կը ապագրուին, չսփառոր գիներով, ազգեր եւ յայտա-
 րարութիւններ:

Խմբագրութեան՝ նամակ, յօդուած, դրամ, եւայլն, ղրկել՝

RÉDACTION du « HAMALSARAN »

3, Place Monge, 3

PARIS

Խմբագրութիւնը պատասխանատու չէ, իրեն ուղղուած
 նամակներու համար որ ապահովագրուած չեն:

«ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ»Ի ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐԸ

- Ախալցխա . — Արժ. Տէր Ն. Քէյ. Համբարձումեանց
 Աւերիկա (Troy) . — Ա. Գ. Թորոսեան
 Դալիքի . — Տօք. Կ. Փաշաեան
 Երզնկա . — Կ. Նարնջեան
 Թոֆաք . — Յ. Սիւլվէճեան
 Վաշիկերոն . — Ա. Յովսէփեան
 Վարնիք . — Մ. Թիւթէլեան